

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

JULI 1980 NUMMER 7

Indhold

Den 11. juli på Dybbøl	177
Flemming Møller: Fra Ejdersted	178
Olav Bonfeld: Fire fyrstelige toiletgarniturer	181
Poul Andersen: Dobbelteg i Rinkenæs	194
Børge L. Barløse: Da Henriette Klüwer blev fejret	196
Bogameldelser	200
Grønlandsdagbog	205
Rettelse	208

Handelsbankens Hus i Tønder

Udstilling: Det danske frimærke.

Udstillingen er åben til midten af august.

Der er åbent for besøgende daglig mellem kl. 14 og kl. 17. Mandage lukket.

Adgangen er gratis. (Børn dog kun i følge voksne).

Udstillingen er arrangeret i samarbejde med Dansk Post- og Telegrafmuseum af Handelsbankens Museumsudvalg.

Løgumkloster Højskole

Historisk-arkæologisk kursus 7.–18. juli 1980.

Emne: Dansk middelalders samfund og kultur. Foredrag, historisk studiekreds, udflugter m.v., og der bliver lejlighed til at deltage i et arkæologisk udgravningsprojekt.

Ledere: Forstander Johs. Lind og mag. art. Birgitte Wistoft.

Pris (incl. ture): 1615 kr. (dobbeltværelse), 1830 kr. (øneværelse). Moderation for unge arbejdsledige eller uddannelsessøgende.

Tilmelding: Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster. Tlf. (04) 74 40 40 kl. 10,30–13.

Haderslev Museum . Dalgade 7 . 6100 Haderslev . Telefon (04) 52 75 66.

Særudstillinger i hovedbygningen.

20/6–27/7 1980: Haderslev Kunstforening i samarbejde med Sønderjyllands Kunstmuseum: Vesttysk kunst i dag, Guacher, tegninger og akvareller fra Goethe-instituttet.

15/8–15/9 1980: »Naturen kom før teknikken«, en udstilling fra Naturhistorisk Museum i Århus og opfinderkontoret på Teknologisk Institut i København.

Sommeråbningstiderne er tirsdag–fredag 10.00–17.00, lørdag–søndag 12.00–17.00, mandag lukket.

Ridehuset

Åbningstiderne til Ridehuset i sommer er daglig: 16/6–15/8: 14.00–17.00.

Ligesom sidste år sker der også i år fornyelser i udstillingen. idet Museet har modtaget de sidste vogne fra Egeskov Vognsamling, deriblandt en hestetrukken ambulance.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 65.– kroner årlig (heri er medregnet MOMS og porto-udgifter). Einzelnumre kan købes for 7.– kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Jørn Buch, Marielystvej 10, Haderslev. Tlf. (04) 52 33 08.

Christian Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Tlf. (04) 62 14 50.

Inger Bjørn Svensson (ansv.), H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gratis og gerne efter anmodning.

Den 11. juli 1920 på Dybbøl

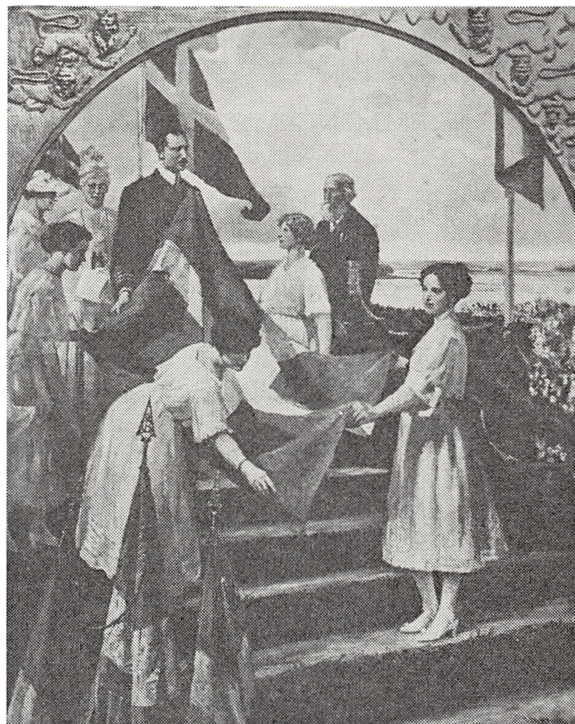
Et af højdepunkterne ved den store genforeningsfest i Kongeskansen på Dybbøl den 11. juli 1920 har maleren Hans Nic. Hansen fastholdt i dette maleri. Det er fire unge sønderjyske piger, der bærer det sidste Dannebrog, der blev strøget i Sønderborg 1864, frem og overgiver det til kongen. Flaget tilhørte familien Reimers. Foran dem gik en gammel veteran, Hans Thomsen fra Sundsmark, der foran kongen fremsagde et digt af Axel Juel, forfattet til lejligheden. Hans Thomsen imponerede alle ved at fremsige digtet uden manuskript, og han gjorde det dygtigt. Kongen blev dybt grebet. Han løftede flagdugen op, og kyssede den og sagde: »Jeg modtager Eders og vort flag, og idet jeg kysser dets gamle dug, kysser jeg Eders trofasthed«.

Også de unge piger var stærkt betaget. De yngste var kun 16 år. De står øverst på trappen, Anni Staugaard (gift Sønnichsen) til venstre og Marie Margrethe Eriksen (gift Schmidt). Nederst til venstre den ældste af pigerne, den 24-årige Anne Marie Jessen (gift Laursen) og Elly Dau (gift Petersen) til højre.

Maleriet er udført med et fotografi som forbillede, men de unge piger måtte stå model alligevel, endda adskillige gange. Og så lignede det slet ikke, siger fru Sønnichsen, der sammen med de andre tre var blandt æresgæsterne ved genforeningsfesten på Dybbøl den 15. juni 1980.

Maleren har også lavet lidt om på det, tilføjer fru Laursen. Han har malet et armbånd på min højre arm, skønt jeg ikke havde noget.

Fru Laursen har endnu sin indbydelse liggende med opfordringen til at påtage sig hvervet. Hun er udpeget ved lodtrækning,

står der. Men det står der kun, fordi man ville undgå kritik fra de skuffede, der intet hverv fik ved genforeningsfesten. I virkeligheden var der ingen lodtrækning. De blev udpeget. De skulle være fra gode danske hjem, og så valgte man ikke blandt de grimme.

De udvalgte piger fik besked på at henvende sig til fru drogist Nielsen, hvor de ville få nærmere orientering. Jo, de skulle have hvide kjoler på og lange hvide handsker. Da Anni Staugaard tog sine på i bilen på vej til festen, opdagede hun, at hun havde fået to højrehandsker. Sikken et held, at det ikke var to venstre-handsker, kommenterer hun. Når man nu skulle hilse på kongen med handsker på. Tommeltotten på venstrehandskens måtte hun så stoppe ind for at den ikke skulle sidde og stritte. Det var lidt svært pludselig kun at have fire fingre til handskens.

Øvelse skulle der også til. Efter at pigerne
(fortsættes s. 204)

Fra Ejdersted

AF FLEMMING MØLLER

Pastor Flemming Møller, Tønning, giver et bidrag til historien om nogle af dem, der ikke blev genforenede i 1920, nemlig befolkningen i Ejdersted. Artiklen bygger fortrinsvis på mundtlige oplysninger fra de lokale beboere, hvis personlige indstilling farver det skrevne.

Da verdenskrigen 1914–18 endte med Tysklands nederlag, var det en almindelig indstilling i de førende kredse i Ejdersted, at hertugdømmet Slesvig ville komme tilbage til Danmark. Selvom skolen havde gjort, hvad den kunne for at slette minderne om et dansk tilhørsforhold og for at fremstille Danmark som noget mindreværdigt, så var det dengang endnu kendt, at Prøjsen og Østrig havde taget Hertugdømmerne fra det danske monarki ved krigen i 1864. Også prøjsernes dårlige samvittighed kan have bidraget til, at nogle blev opmærksomme på deres oprindelige, danske tilhørsforhold. Det var således tilfældet med bondesønnen Otto Andresen fra Follervig, som aldrig i sit 19-årige liv havde tænkt på andet, end at han var tysker, men stødet til, at han skulle blive overbevist dansk slesviger, fik han som soldat i Berlin under første verdenskrig, da han ikke kunne få orlov til at rejse hjem som andre, fordi han var fra hertugdømmet Slesvig.

Tanken om en folkeafstemning havde levet i Nordslesvig siden fredsftalen i Prag 1866; i dag forekommer den selvfølgelig, men dengang var det en ny og i Ejdersted ganske fremmed tanke. Først i vinteren 1918–19 blev man her klar over, at hertugdømmet Slesvig vel skulle få muligheden for at vende tilbage til Danmark, men kun så vidt, som der kunne samles flertal for det i

befolkningen ved en almindelig folkeafstemning. Det blev også klart, at hertugdømmet skulle opdeles i zoner, hvoraf den nordligste skulle betragtes som en helhed i modsætning til de sydligere. Endelig opdagede man til stor fortørnelse, at Ejdersted slet ikke blev regnet med til hertugdømmet Slesvig – i hvert fald ikke som del af en stemmeberettiget zone.

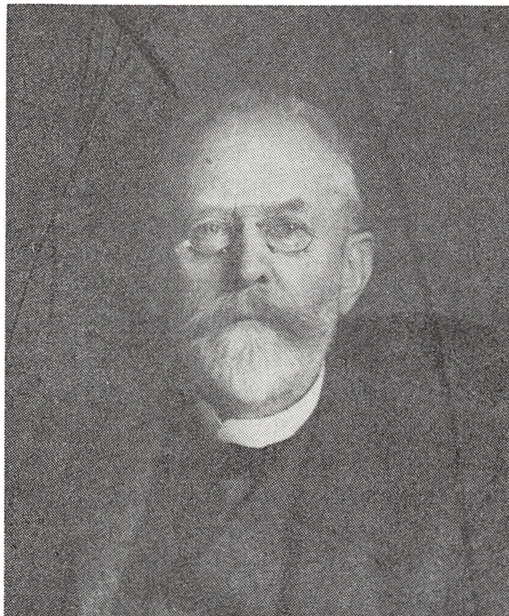
Landskabet Ejdersted havde fra gammel tid og indtil 1864 haft en særstilling inden for det danske monarki såvel i administrativ som i retslig henseende, men det var en uhørt forestilling, at det ikke skulle være en del af hertugdømmet Slesvig. Fra befolkningens side blev der rejst krav om ret til afstemning om tilhørsforhold til Danmark eller Tyskland ligesom i den øvrige del af hertugdømmet, et krav, som fandt forståelse i Versailles, men blev afvist i København.

Under det prøjsiske styre havde landsskabet mistet flere af sine administrative og retslige særrettigheder, men bestod dog stadig som et selvstændigt amt (prøjsisk kreds) med sin egen kreds dag under ledelse af en landråd (en slags amtmænd). Denne var prøjsisk embedsmand, medens kredsdagen i øvrigt var valgt af befolkningen. Af de valgte havde første og anden kredsråd (1. og 2. stedfortrædende landråd) størst indflydelse, og man regnede til en vis grad med at kunne tage deres indstilling som udtryk for befolkningens i almindelighed.

Fra gammel tid havde Ejdersted været et bondearistokrati. Det var velstående bondeslægter, der havde været bestemmende for landskabets administration og fordelingen af de økonomiske byrder, ligesom det var dem, der forhandlede og enedes med kongen (hertugen) om den skat, som Ejdersted skulle ud-

Landråd Nicolai Christian Reeder (16. 10. 1867 – 13. 2. 1935).

August Hønck (19. 9. 1858 – 24. 5. 1934).

rede til fyrsten, uden at denne i øvrigt bekymrede sig om, hvordan den blev opkrævet. Hele den jævne befolkning var afhængig af storbønderne og havde stort set også samme indstilling og opfattelse som de.

I det 19. århundrede og ind i det 20. var kødproduktionen et førende erhverv. Til dets fremme købte man kvæg op nordpå og solgte det siden væsentlig vestpå indtil 1880'erne og derefter sydpå. Ved denne handel fik storbønderne, som drev den, en vid horisont, og i befolkningen prægedes talemåder, som udtrykte dens erfaring og gengav dens indstilling overfor folk mod øst og nord, mod vest og syd.

Om angelboerne hed det, at de var ligeså krogede i deres sind som deres veje. Når man rejser nordpå, behøver man ikke at passe særligt på sine penge og handeler; dér er et ord et ord og et håndslag et håndslag, som ingen falder på at fragå, selvom der skulle gå lang tid, inden pengene falder, og ingen falder på at bytte kreaturerne om eller

fodre dem dårligere, efter at håndslaget er givet, men leverer selvfølgelig dem, der er handlet om, og i samme stand. Rejser man derimod sydpå, må man have så mange penge med, som der handles for; altid vide, hvor man har dem, og betale eller indkassere straks ved handelen, ellers ved man aldrig, hvad det ender med. Mod syd er man altid i det fremmede, mod nord kan man føle sig tryk som derhjemme.

Vestpå skal man ikke lade sig overrumple; engelskmanden er hård at handle med, men man skal bare sætte hårdt mod hårdt og lade ham forstå, at vi ingenlunde er afhængige af ham, så kan det nok blive til en god handel.

Ditmarsken ligger lige syd for Ejderen, og i tidens løb er der trods modsætningen foregået en om end ringe udveksling af beboere her og der – vel mere sydfra mod nord end omvendt. Dog århundreders mistillid er svært at overvinde. Det var hestetyve og voldsmand i gammel tid, de folk syd for Ejderen. Og da brandforsikringen blev almindelig i

forrige århundrede, brændte der altid gårde i Ditmarsken, når det var tordennejr. Husumer Nachrichten havde ligefrem en rubrik, der hed: »Meldungen aus dem Feuerland«, og hermed mentes Ditmarsken.

Op til første verdenskrig tjente man godt både i Ditmarsken og i Ejdersted, og selvom man måtte krydse vandet, kom ungdommen dog af og til sammen til gilder og ved andre lejligheder, men de gamle advarede. »Gør mig én tjeneste,« sagde en storbonde til sine døtre, »lad være med at gifte jer med en ditmarsker.« »Jamen, hvorfor dog ikke, Fa'r? det er jo folk akkurat ligesom vi,« svarede pigerne, hvortil faderen kun vidste at sige: »Nej, de passer ikke til os.«

Ved første verdenskrigs slutning var Nicolai Reeder og August Hönck 1. og 2. stedfortrædende landråd i Ejdersted, den første storbonde og selvlært jurist fra Poppenbøl i vesterdelen, den anden storbonde fra Oldensvort, hvis fa'rbroder havde været penningmester for østerdelen i dansk tid og som sådan bragt landskabets skat til den kongelige kasse i Flenborg. Da det gik op for dem, at der skulle stemmes om det fremtidige, nationale tilhørsforhold, var de enige om, at man måtte gøre, hvad man kunne for at få det bedst mulige resultat til fordel for Danmark. Der blev holdt nogle møder, hvor der jo også var dem, der talte for Tyskland: »Vi er tyske og hører selvfølgelig sammen med Tyskland!« Men det store flertal i landbefolkningen mente, at de hørte sammen med folk nordpå: »Vi er slesvigere og hører sammen med Danmark!« Ikke, at man var dansk eller talte dansk, men fagligt og menneskeligt hørte man sammen med Danmark.

I maj 1919 kom travlheden i landbruget, og August Hönck bad Nicolai Reeder sige besked, hvis der dukkede noget nyt op, men ellers måtte man nu passe sin bedrift og i øvrigt afvente begivenhedernes gang.

Ret længe varede det heller ikke, inden det blev kendt, at hele 3. zone var strøget som afstemningsområde, og dermed var mu-

ligheden for, at ejderstederne kunne stemme sig til Danmark, berøvet dem.

I de tyske blade var man ikke sen til at skrive, at hvem, der herefter i dette område ville arbejde for danskheden, måtte opfattes som landsforræder og forfølges som sådan. Hermed forstummede talen om at komme til Danmark blandt Ejdersteds bønder; de havde ingen interesse i at miste deres ejendom.

Hartwig Harrsen, som havde en stor, god gård i Tetenbøl, forhandlede med en tysk-sindet gårdejer i Nordslesvig om at bytte gårde, men forgæves. Paul Hamkens på Hoyerswort, Ejdersteds eneste, tidligere gods, følte sig i den grad forfulgt på grund af sin indsats for at få Ejdersted med til Danmark, at han overlod sin broder gården og udvandrede til Sydamerika. Kun August Hönck gav fortsat udtryk for sin indstilling, men nød så stor respekt og var så kendt for sin stædighed, at man lod ham snakke. Men selv om talen om tilslutning til Danmark forstummede, så viste tiden efter 1945, at indstillingen forblev den samme.

Befolkningen i købstaden Tønning adskilte sig en del fra den øvrige befolkning i Ejdersted, idet der her foruden købmand og håndværkere fandtes dels en hel del fiskere og dels en anseelig gruppe værftsarbejdere. Disse var i modsætning til den øvrige, ejderstedske befolkning ret socialistisk indstillet, men besynderligt nok synes der her at have været et udbredt ønske om tilknytning til Danmark – besynderligt, fordi man om Danmark vidste, at det var et monarki med en borgerlig regering, hvorimod Tyskland var blevet en socialistisk republik. Men også blandt denne arbejder- og fiskerbefolkning levede minder om den danske tid før 1864 som en god tid.

Det blev denne del af Ejdersteds befolkning, der kom til at opretholde forbindelsen med Danmark i den følgende tid, og som trods forfølgelse især under nazismen søgte at leve et dansk foreningsliv og bevare håbet om en genforening med Danmark.

Opstilling af Caroline Mathildes toiletgarniture.

Fire fyrstelige toiletgarniturer på visit i Hertugdømmerne

AF OLAV BONEFELD

Der ligger et større detektivarbejde bag denne artikels tilblivelse. Gårdejer Olav Bonefeld, Snogbæk, har søgt oplysninger mange steder både indenrigsk og udenrigsk – det sidste ikke mindst hos informationschef Aage Mikkelsen, London, der har formidlet kontakten til U.S.-militærmyndighederne. At kunne konstatere, at disse fire gamle toiletgarniturer (oprindeligt drejede det sig om tre – det fjerde dukkede op i forbindelse med efter-

søgningen af de tre) nu alle befinder sig i Danmark, og at de alle har været på visit i hertugdømmerne, har været forfatterens glæde og belønning.

Toiletgarniturer opstod i Frankrig i 1500-tallet og de omfattede i begyndelsen få, efterhånden dog flere og flere genstande. Tidligst anvendtes delene kun til opbevaring af skønhedsmidler og omfattede redskaber til

skønhedspleje, senere tilføjedes lysestager, spisebestik og service til én person. Garniturerens funktion blev snart tillige at være pryd- og pyntegenstande såvel som status-symbol. »Das Nachtzeug«, som garnituret tidligere også kaldtes, blev opstillet i sovegemakket, og for at det ret kunne tage sig ud, ofte med to genstande af hver del, så der blev tale om dobbeltgarniturer, som kunne arrangeres symmetrisk.

Toilette og garniture kan hver for sig have flere betydninger. Ordet toilette anvendtes blandt andet oprindeligt om den tekstil, hvori redskaber og dele med skønhedsmidler emballeredes, men fra 1600-tallet tillige de æsker, skåle og flasker, hvori skønhedsmidlerne opbevarede, endelig i 1700-tallet endvidere det møbel ved hvilket man plejede ydret. I nutidig sprogbrug anvendes toilette og garniture sammen, nemlig et toiletgarniture.

Umiddelbart vil man mene, at der ikke var megen mening i at have smukke kostbarheder stående i en fyrstelig dames sovegemak, hvor kun tjenerskab og ellers meget få havde adgang. Således forholdt det sig imidlertid slet ikke. Fra gammel tid var det nemlig almindeligt, at fyrstelige standspersoner tog imod siddende i sengen, ligesom det var en gunstbevisning at få lov til at overvære Hendes »Højheds« toilette og påklædning, der var en hel ceremoni. På et maleri på Drottningholm af Heinrich Hansen kan man se Gustav III's sovegemak, der står i direkte forbindelse med et større rum. Den adskillende skranke var det kun tilladt særligt begunstigede personer at passere.

Det var meget almindeligt, at fyrstelige damer havde flere garniturer, således ejede den danske prinsesse Sophie Magdalene, der 1766 blev formælet med Gustav III af Sverige, et af guld (det vejede 16 kg), et meget stort sølvforgylt og et noget mindre af sølv. Medens et guldtoilette gerne blev brugt repræsentativt, anvendtes de mindre kostbare af sølv til daglig. Tidernes omskiftelser og gar-

niturenes metalværdi har medført, at mange er blevet omsmeltet – den skæbne er især overgået guldtoiletterne, eller delene er spredt ved at blive solgt fra hinanden enkeltvis.

På grund af de slesvigske hertugers slægtsforbindelser med det danske kongehus har fire endnu bevarede toiletgarniturer været en tid i Hertugdømmerne.

Dronning Sophie Magdalenes guld-toiletgarniture

Det fornemste af de fire garniturer er ubestridt det, Dronning Sophie Magdalene fik skænket af sin gemal Christian VI kort tid efter salvingen den 6. juni 1731. Dronningen fik den første trediedel som gave til sin 31-års fødselsdag den 28. november 1731, den anden trediedel i julegave samme år og den resterende del til sin fødselsdag 1732. Da var nedrivningen af det gamle Københavns Slot påbegyndt for at give plads til det første Christiansborg, et foretagende kongen gik igang med stærkt tilskyndet af sin dronning. Mens byggeriet stod på 1731–40 var den kongelige residens forlagt til Frederiksberg Slot; det var således her garnituret begyndte sin løbebane.

Kronprins Christian var 1721 blevet gift med den fattige prinsesse Sophie Magdalene, datter af markgreve Chr. Heinrich af Brandenburg-Kulmbach. På grund af faderens tidlige død, opholdt hun sig nogle år hos sin slægtning dronningen af Sachsen-Polen, og her ved det luxuriøse hof i Dresden har hun sikkert fået smag for pragtudfoldelse. Efter Frederik IV's død 1730 besteg kronprinseparret tronen, men det nye kongepar havde ikke forgængernes egenskaber, der kunne gøre dem populære, det måtte slå på andre strenge. De var fælles om en overdreven religiøsitet og deres syn på, at kongemagtens højhed og værdighed krævede pragtudfoldelse.

Hverken Sophie Magdalene eller hendes gemal havde været venligt stemt over for

Nærbillede af det ene store skrin fra Caroline Mathildes toiletgarniture.

dronning Anna Sophie, selv om denne havde vist kronprinseparret megen venlighed. Anna Sophie var jo kun af adelig herkomst, født Reventlow, men ved ægteskabet med Frederik IV til venstre hånd ophøjet til fyrstinde af Slesvig og efter Dronning Louises død viet lovformeligt til kongen og kronet til dronning. Samtidig har der vel været en hel del misundelse med i spillet. Sophie Magdalene var nok ganske køn, men kunne slet ikke måle sig med Anna Sophie, der med sin stærke personlighed, sin temperamentsfulde kvindelighed og sin skønhed havde været hoffets naturlige midtpunkt. Desuden har det krænket Sophie Magdalene at skulle neje for en ikke fyrstelig dronning. Hun havde måttet se på, hvorledes Frederik IV skænkede kostbare gaver til Anna Sophie, som derved blev ejer af en mængde guldtoj, herun-

der et stort kaffe- og teservice foruden et toiletgarniture med 24 dele.

Efter salvingen 1731 begyndte den nye dronning at tage revanche; Anna Sophie blev skubbet til side, og nu var det dronning Sophie Magdalene, der modtog store gaver, og på hvem der ofredes dyrt. Til salvingen blev bekostet en ny sølv tronstol og guldkrone til hende, samtidig anskaffedes et fuldstændigt taffelservice af guld tilligemed juveler og ordenstegn, og endelig bestilte kongen det omtalte toiletgarniture til hende hos hofguldsmed Frederik Fabricius.

Der er knyttet mange historiske begivenheder til Sophie Magdalenes guldtoilette på dets vandring op til vor tid. Da det nybyggede Christiansborg 1740 kunne tages i brug som residens blev toilettet flyttet dertil. Men efter Christian VI's død 1746 tog enkedron-

ningen ophold på sit elskede Hirschholm Slot og guldtoiletet fulgte med. Her levede hun tilbage trukket, men den talrige hofstab og slottets dyre vedligeholdelse bragte hende i stor gæld. Hun havde aldrig haft sans for økonomi og måtte nu pantsætte og sælge af sine kostbarheder.

Efter tronskiftet 1766 solgte hun guldtoiletet til sønnesønnen Christian VII, som gav det i bryllupsgave til sin brud, den engelske prinsesse Caroline Mathilde. Toiletet flyttede således nu tilbage til Christiansborg, hvor det blev opstillet jævnlige de følgende fire år. Måske har det igen været en vending til Hirschholm Slot, hvor kongeparret opholdt sig et års tid, og hvor dronningen fødte Louise Augusta den 7. juli 1771.

Ved Caroline Mathildes arrestation efter »revolutionen« i januar 1772 forseglede dørene til dronningens kabinetter. Seglene blev brudt af en kommission, nedsat til at undersøge bl.a. hendes »pretiosa og nippes«, deriblandt guldtoiletet, der opbevarede i »en stor Ryslæders Casse med Chiffre C.M. af Massiv Messing« – den var betrukket med rødt læder.

Efter kommissionens arbejde med forhør og mistanke – der savnedes et par smådele – blev skrinet 1. juli overgivet i enkedronning Juliane Maries varetægt; hun lod det opbevare på Rosenborg Slot. Foruden guldtoiletet havde Caroline Mathilde et forgyldt sølvtoilette, som hun havde haft med fra England samt et af Meissner-porcelænen. Det engelske garniture fik den fangne dronning udleveret på Kronborg. Dette garniture bliver omtalt senere.

Herefter stod guldtoiletet uden at blive anvendt til 1790. Da blev det hentet frem og sat i stand i anledning af kronprins Frederiks forestående bryllup på Gottorp Slot den 31. juli 1790 med Marie Sophie Frederikke af Hessen, datter af statholder i Hertugdømmerne, landgreve Carl af Hessen. For at blive tidssvarende, blev det suppleret med et par trearmede girandoler, to små runde lystestager

og et komplet »guldmundtøj«. Det anvendte guld stammede blandt andet fra den gamle i 1730 kasserede dronningekrone. Guldtoiletet blev herefter opsat i kronprinsessens sovegemak på Christiansborg, parat til at modtage hende, når hun med sin gemal skulle holde indtog i København i september 1790. Det kostbare garniture blev i februar 1791 igen ført tilbage til Rosenborg og undgik således heldigt at blive ødelagt ved Christiansborgs brand 1794.

Da kronprins Frederik 1808 var blevet konge fik dronning Marie sit monogram sat på toilet delene, og det blev udleveret til hende. Endnu 1813 var guldtoiletet i brug på Amalienborg, hvor kongeparret nu boede, men så var det nær gået galt. Da der efter statsbankerotten skulle oprettes et nyt pengevæsen, blev det store guld-taffelservice sammen med dronningens guldtoilette afleveret til Rigsbanken for at smeltes om. Lykkeligvis sørgede en hastigt oprettet komite for guldtoilettets bevarelse. Ialt indsamledes 222.770 rdl. Den største gave var på 20.000 rdl. indbetalt af geheimekonferensråd Raben-Levetzau på St. Restrup, mens pastor Hans Ahlmann, Egen på Als er opført med 100 rdl. Den 11. juni 1814 blev toiletet leveret tilbage og herefter opbevaret på Rosenborg.

Det vides ikke, om toiletet har været i brug de følgende år, men det vedblev at have sin faste plads på Rosenborg til 1828. Da fejrede Frederik VI's yngste datter Wilhelmine sit bryllup med halvfatteren prins Frederik (VII). Efter alt at dømme var hun Danmarks vordende dronning, og hun fik derfor guldtoiletet i bryllupsgave. Det gik som bekendt helt anderledes. Ægteskabet opløstes i 1834, og i 1838 giftede prinsessen sig med sin fætter hertug Carl af Glücksborg, Christian IX's ældste bror. Det nygifte par boede et års tid på Amalienborg og fik så stillet slottet i Kiel til rådighed, stedet hvor Wilhelmine var født 1808, og guldtoiletet blev taget med til Kiel. Uheldigvis deltog Carl i Treårskrigen på oprørernes side, og parret

drog derfor klogeligt til Dresden efter krigen, hvor de endnu opholdt sig i 1853 først på året, medens sommeren blev tilbragt på det smukt beliggende Louisenlund ved Sliens sydlige bred ti km fra Slesvig. Den faste beboelse blev herefter som tidligere Kiel Slot. Om det fine toilette har gjort turen med til Dresden vides ikke.

Enkehertuginde Louise Caroline, Christian IX's mor, datter af Landgreve Carl af Hessen havde afstået Louisenlund til sønnen hertug Carl 1848, så det er muligt, at guldtoiletet har været opstillet også der. Glücksborg Slot måtte Carl efter Treårskrigen afgive til den danske krone, men fik det tilbage af den prøjsiske kong Wilhelm I efter 1864, hvorefter hertugparret i 1871 flyttede dertil. Hertug Carl døde 1878, medens Wilhelmine levede til 1891. Ægteskabet var barnløst, og guldtoiletet havde hun ved sin død testamenteret til »min elskede Svoger og Svigerinde Kongen og Dronningen af Danmark og alle deres Arvinger til den danske Krone«.

Dermed kom toiletet tilbage til Amalienborg. Men efter dronning Louises død 1898 blev det deponeret endnu engang på Rosenborg og var her udstillet til 1908. Siden kom det atter i hoffets varetægt og blev til tider anvendt, ikke mindst af Dronning Ingrid, som i perioder har ladet det opstille på Amalienborg og Fredensborg. Enkedronningen har ladet det gå videre til sin datter vor nuværende regerende dronning Margrethe II. Det befinder sig for tiden på Fredensborg.

Inden vi forlader dette klenodie, skal der tilføjes et par oplysninger. Toiletet, der er et dobbeltgarniture, betaltes i sin tid med 9542 rdl. Med undtagelse af spisebestik og et par flasker er det hele bevaret og tæller ialt 46 dele med en samlet guldvægt af ca. 20 kg. Kunstnerisk og håndværksmæssigt betød toiletet et højdepunkt for dansk guldsmedekunst i 1700-tallet. Stilmæssigt hører det under senbarokken, den såkaldte Regence-stil, hvis yndede ornamentik står på matpunslet grund. Stilen er oprindeligt udformet

i Frankrig, men kommet her til landet over Tyskland. Båndenes og fladernes knæk hører denne stil til, på nogle dele er båndværket fremherskende, på andre dele bladværket.

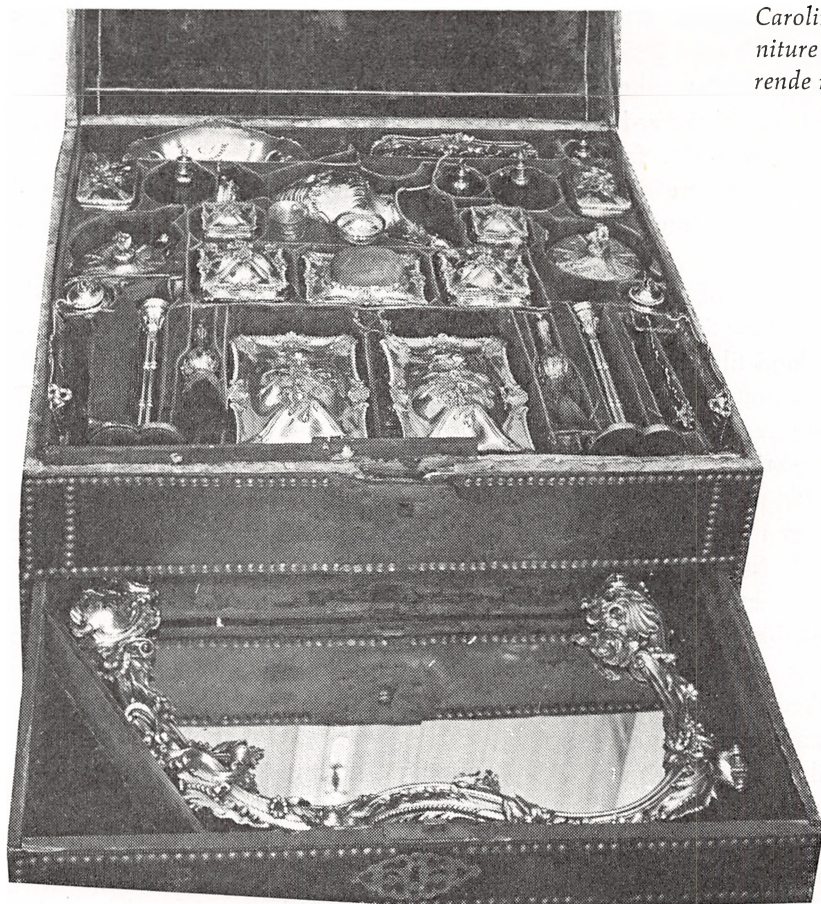
På grund af guldets kostbarhed er gamle guldenstande sjældne. Der skal i Europa kun eksistere ét toilette magen til, nemlig kejserinde Marie Theresias »Goldene Nachtzeug« i Wien. Heldet har været med Sophie Magdalenes guldtoilette, det undgik Christiansborgs brand, og takket være en lille kreds af gode mænds borgersind slap det for smeltedigelen. Hvordan kunne det ikke være gået, hvis hertugparret havde haft arvinger, eller det politisk var blevet umuligt for dem at vende tilbage til hertugdømmerne.

Som påvist kom de danske dronningers guld toiletgarniture ud for farer og skiftende bopæl, men i forhold til de andre tre garniturer har det ført en rolig tilværelse.

Dronning Caroline Mathildes sølvforyldte toiletgarniture

Dr. Caroline Mathilde Laur i Frankrig, som er et tip-tip oldebarn af Caroline Mathilde, nævner i sine erindringer i Sønderjysk Månedsskrift september 1978, hvorledes hun mindes den stakkels dronnings toiletgarniture fra sine ophold i de to første årtier i 1900-tallet på slottet Nør. Garnituret havde allerede på den tid oplevet meget, og det skulle komme ud for de mest dramatiske omskiftelser i de følgende år.

Det sølvforyldte toiletgarniture blev fremstillet i London af hofguldsmed Thomas Heming 1766 så betids, at det kunne følge med, da prinsesse Caroline Mathilde i en alder af kun 15 år rejste fra England den 2. oktober samme år for at blive formælet med kong Christian VII. Det talstærke dobbeltgarniture består af 30 dele. Stilen genspejler fransk rokoko med kraftigt drevne blomster og blade, felter er punslet, og der er nogen gravering og støbearbejde. Fladerne er så rigt ornamenterede, at der har været kne-

Caroline Mathildes toiletgarniture pakket ned i det tilhørende rejseskrin.

ben plads til dronningens monogram CR, Carolina Regina. At M er udeladt har givet anledning til en del spekulationer. En teori går ud på, at CR dækker over giveren Georg III's dronning Charlotte. I følge traditionen skal garnituret være en gave fra London City, dog anser sagkyndige det for mere troligt, at det var blandt de gaver, bruden modtog af sin broder og svigerinde.

På Christiansborg har det medbragte engelske garniture sandsynligvis været det dagligt anvendte, medens det guldtoilette, dronningen fik af kongen i bryllupsgave, kun har været i brug ved særlige lejligheder.

Dronningen førtes efter statskuppet i januar 1772 til Kronborg sammen med sin kun et halvt år gamle datter Louise Augusta. In-

den sin afrejse til Celle med et engelsk krigsskib fik hun alt det, hun havde haft med sig fra England, udleveret, også som tidligere nævnt sit engelske garniture. Sit lille barn måtte hun tage afsked med. Caroline Mathilde skulle have været forvist til Ålborg, men hendes bror Georg III gennemtvang under krigstrussel, at hun kunne forlade Danmark.

Den stakkels forstødte dronning fik nu ophold på slottet i Celle i Hannover, der var i personalunion med England. Her i Celle havde hun toiletgarnituret hos sig de par år hun endnu levede. En skarlagensfeber gjorde den 10. maj 1775 ende på den kun 24-årige dronnings liv. Det var et spørgsmål, om Caroline Mathilde i det hele taget nåede at tage garnituret i brug på slottet i Celle. De pla-

ner, der var udarbejdet til ved en ny revolution atter at sætte hende på tronen, faldt med hendes død til jorden.

Dødsboet efter Caroline Mathilde blev registreret, dog ikke skiftet, børnene var jo mindreårige, men der blev passet godt på hendes formue og løsøre dernede i Celle. Først 1786, efter at Louise Augusta var blevet gift med prins Frederik Christian på Augustenborg, skete der noget. Samme år henvendte den ikke særlige velhavende prins sig til kong Georg III om sin gemalindes arv efter moderen. Kongen imødekom straks henvendelsen, og det havde til følge, at garnituret 1787–88 blev sendt til København, hvor prinseparret boede på Christiansborg.

Louise Augusta havde nu to garniturer, idet hun i bryllupsgave havde fået et sølvgarniture, der havde tilhørt enkedronning Juliane Marie (som jo havde været involveret i Struenses fald). Det svarede sådan set godt til, at Louise Augusta i flere henseender var hoffets første dame, idet kronprinsesse Maries mange barnefødsler, børnenes død og hendes påfølgende svaghed, medførte at kronprinsessen levede ret tilbagetrukket.

Ved Christiansborgs brand 1794 reddedes det meste af inventaret, herunder også Louise Augustas to toiletgarniturer. For at få tag over hovedet købte hertugen Dehns Palæ i Bredgade. Her har det sølvforgylde garniture sikkert haft sin plads en del år. Efter Frederik Christians fars død 1794 blev opholdene på Augustenborg hyppigere og af længere varighed, men den faste bopæl var stadigvæk i København. Først i 1800-tallet flyttede familien til Augustenborg, og det engelske toilette er fulgt med. Hertugen, der vedblev at have sine embeder i København og var medlem af statsrådet, boede under sine ophold i hovedstaden på Amalienborg hos kongen. Dehns Palæ solgte hertugen 1810.

Samarbejdet mellem konge og hertug gik dog kun godt en tid, de var for store modsætninger. Der kom en alvorlig kurse på

tråden, da Frederik VI ville knytte Holsten til monarkiet i 1806. Uoverensstemmelserne overvandt denne gang, men det brast, da kongen klodset og åbenlyst hindrede hertugens valg til svensk tronfølger. 1811 frøs hertugen sig alle embeder i København.

Det er et stort spørgsmål om Caroline Mathildes toiletgarniture er blevet ret meget anvendt på Augustenborg og i øvrigt også senere, dertil er det næsten for godt bevaret op til vor tid. Fra dets ophold på Augustenborg er desværre ingen oplysninger fundet.

Fra Augustenborg kom toiletet til godset Nør, måske efter først at have været i Slesvig et par år. Prins Frederik (1800–1865) havde fra barnsben været sin moders yndling. Da Christian August 1814 arvede hertugtitlen, fik Frederik tildelt en årlig appanage, men følte sig forurettet og fjernede sig fra hjemmet ved at foretage lange rejser. Derved er Louise Augustas særlige godhed for den yngste søn ikke blevet mindre. Slutelig havnede prins Frederik i København, hvor han kom ind i den danske hær. Han blev chef for et dragonregiment i Slesvig, hvor han 1825 slog sig ned i »Det Ahlefeldske Palæ«, som han købte af landgreve Carl af Hessen, hvorefter det kom til at hedde »Prinsens Palæ«. Hertil kan vi antage, at det sølvforgylde garniture er kommet ved prinsens giftermål i 1829 med Komtesse Henriette Danneskjold-Samsøe (1806–1858), en søster til broderens gemalinde Louise Sophie (1796–1867). Muligvis fik Henriette det store flotte London-garniture i bryllupsgave, fordi Louise Augusta holdt så meget af sin yngste søn.

Endnu engang viser enkehertuginen sin godhed for prinsen, da hun købte godserne Nør og Grünwohld til ham 1831, og 1838 oprettede et »beständiger Guths- und Familienfideicommiss«, og nu var det Christian August, som blev misfornøjet. Købet af det meget smukt beliggende gods Nør medførte, at garnituret igen blev flyttet.

På grund af prins Frederiks indstilling i Treårskrigen måtte han 1850 forlade landet og udelukkedes ved den almindelige amnesti i 1858 fra nogensinde at kunne vende tilbage. Familien førte herefter en omflakkende tilværelse, opholdt sig først i Tyskland, derefter i London, hvor han i årevis kæmpede for at få Londontraktaten omstødt. Men ingen ville høre på ham, og dronning Victoria nægtede at modtage ham. 1854 bosatte familien sig i Paris, og her opnåede prinsen i det mindste at blive præsenteret for dronning Victoria og det af selveste kejser Napoleon III. Det skete ved en fest, hvori også prinsens gemalinde Henriette og deres datter Louise deltog. Prinsens trofaste hustru døde 1858. Vi må tænke os, at skrinet med Caroline Mathildes toiletgarniture fulgte med den hjemløse omrejsende familie. Ved lejlighed har det kunnet pynte lidt på dens fortvilede stilling. De fideikommissariske bånd på sine godser havde prinsen fået ophævet.

På et eller andet tidspunkt efter Henriettes død er det sølvforgylde toilette kommet tilbage til Nør. Til stor bestyrtelse for familien indgik den aldrende prins 1864 et nyt ægteskab med en ung, rig og klog amerikanerinde Marie Ester Lee, men allerede året efter døde han under en orientrejse i Beirut.

Nør med tilhørende godser arvedes herefter af sønnen Frederik Christian Carl August (1830–81), der kaldte sig greve af Nør, efter at han i 1870 havde ægtet Carmelita Henriette Sophie Mathilde Eisenblatt (1848–1912), datter af en tysk købmand i Venezuela. Hun havde været prins Frederik behjælpelig med ordningen af hans bibliotek. Toilettet kom således nu i hendes forvaring. Da grevinde Carmelita døde i 1912, arvede døtrene Carmelita (Carmen) og Louise besiddelser og inventar. Vort toiletgarniture blev sikkert på Nør, selv om Carmen (1871–1948) i 1894 havde ægtet rigsgreve Ernst Ludwig Emil Rantzau (1869–1930), der var født i Slesvig og var blevet geheimeregeringsråd og kejserlig hofchef i Berlin. Søste-

ren Louise havde giftet sig med prins Charles de Handjeri i Normandiet.

Carmens ægteskab med grev Rantzau opløstes imidlertid 1916, hvorefter hun overdrog $\frac{3}{4}$ af sin halvpart i godserne til sønnen Frederik August Julius Bertram Ludwig Ernst Rantzau (1895–1945). Det ser dog ud til, at Carmen ved skilsmissen og boets deling har beholdt sine personlige genstande, herunder også det engelske garniture. I »Jahrbuch der preussischen Kunstindustriemuseum«, Berlin 1941, gives der udtryk for, at det er kommet i Rantzausk besiddelse, en antagelse, der sandsynligvis skyldtes, at grev Rantzau 1926 modtog en skriftlig udtalelse om garnituret fra generaldirektøren for Berlin-museerne von Bode. Men Dr. Caroline Mathilde Laur mindes garnituret fra sit besøg på Nør 1920. Sandsynligvis har sønnen grev Frederik August Rantzau rettet forespørgslen til von Bode for sin mor. Caroline Mathilde Laur meddeler, at guldtoilettet var opstillet i et skab med glasdøre i den store salon på Nør. Når bedstemoderen Carmen skulle ud at rejse blev genstandene pakket ned i det med fløjel forede læderskrin og derefter bragt til inspektørens hus til opbevaring.

1921 ægtede grevinde Carmen Rudolf Humbert, en velhavende hotelejer fra Frankfurt a.M. I følge Dr. Laur blev garnituret afhændet til en antikvitetshandler i Hamborg, da Carmen ved hjælp af R. Humberts penge betalte søsteren Louise Handjeri ud i 1929 og erhvervede hendes andel i Nør og Grünwohld. Det sølvforgylde garniture havde dengang ikke mere sin oprindelige funktion, det var nu blevet en antikvitet, hvis værdi var en hjælp ved overtagelsen af godserne.

Fra det tidspunkt garnituret forlader Nør, kommer det virkelig ud for lidt af hvert, men slipper forbavsende godt fra det. Fra antikvitetshandleren i Hamborg solgtes det til en jødisk dame Lucie Mayer-Fuld i Frankfurt a.M.

Fru Mayer-Fuld var født den 24. 3. 1889

Juliane Maries toiletgarniture, som Louise Augusta senere fik. Foto Lennart Larsen, Frederiksborg slot. 1979.

i Fünfkirchen i Ungarn som Elsa Gayzago. Efter en skilsmisse indgik hun sit andet ægteskab 10. 5. 1926 med grundlæggeren af »Telefonbau und Normalzeit« Harry Fuld (1879–1932) i Frankfurt. Efter dennes død ægtede hun den rumænske statsborger Dr. Akos Mayer. Hvornår fru Mayer-Fuld er flygtet for nazismen kan ikke siges. Ikke få velhavende jøder med forbindelser i udlandet rejste 1935 efter Nürnberg-racelovens indførelse.

Men mange blev, grundet på vanskeligheder med at få ejendom afhændet, indtil »Krystalnatten« den 9. 11. 1938. Da blev det klart, selv for de mest sendrægtige, hvor det bar hen. Efter 1935 kunne værdigenstande ikke tages med ud af landet. Toiletgarnituret er efter Lucie Mayer-Fuld's flugt blevet beslaglagt som jødisk ejendom.

I følge oplysninger fra Bundesarchiv solgtes Dr. Mayer-Fulds ejendele ved en »frivillig« auktion af auktionsfirmaet Walther Achenbach i Berlin. Det bemærkes, at det nu ikke mere er Lucie Mayer-Fuld, der er opført som ejer. De tyske myndigheder pålagde Dr. Achenbach den restriktion ved salg af toiletet, at bud over 16000 Reichsmark ikke måtte antages. Til den pris skulle det tilkendes Berlins Schlossmuseum – dengang et af verdens største kunstindustrimuseer – og således blev det, keine Hexerei.

I marts 1945 var garnituret opmagasineret i Kaiserroda Saltminerne, nu beliggende i DDR ca. 20 km syd for Eisenach. Herved havde det undgået ødelæggelse som følge af kampene ved Berlin. Schlossmuseum blev næsten totalt ødelagt. Ved »Tusindårsrigets« sammenbrud i april-maj 1945 og U.S.-hærens besættelse af Thüringen kom kunstgenstandene i amerikansk besiddelse. Inden U.S.-styrkerne rømmede Thüringen, der tilfaldt russerne, blev garnituret flyttet til Frankfurt a.M., hvor det blev modtaget af Central Collecting Point, en underafdeling af den amerikanske militærregering (H.I.C.O.G.), der forestod den foreløbige opbevaring af de

kunstskatte, nazistiret havde »erhvervet« og siden – efter retsforhandlingerne – tilbageleverede til de retmæssige ejere. Organisationen »Office of Economic Affairs« akter (Central Filing Agency WIE No. 176) viser, at garnituret blev fordret som ejendom af Dr. Mayer-Fuld, New York. Men det er først så sent som den 27. juli 1950, at han får det udleveret.

Før sagens afslutning er der ført en række forhandlinger om ejerskabet. De tilgængelige dokumenter viser, at en sagfører i Mannheim, Dr. Hans Strauss på Lucie Mayer-Fulds vegne har appelleret Frankfurt Oberlandgericht's kendelse i en sag anlagt 2.2. 1950 mod Det tyske Rige, det tidligere Prøjsen og Hessen. Appellen blev afslået og kendelsen bekendtgjort fra Nürnberg 7. 6. 1950. Slægtskabet mellem Lucie Mayer-Fuld og Dr. Mayer-Fuld kendes ikke, og der er flere uklare punkter vedrørende ejerforholdet på forskellige tidspunkter. De nærmere oplysninger er klargjort i akterne i Oberlandgericht, men de kan kun udleveres til personer med retslig interesse i sagen.

Garnituret har i hænderne på U.S.-militærmyndighederne sorteret under afdelingen for kunst, antikviteter og objekter af kulturel værdi, og man har også her passet godt på det.

Nu måtte dronning Caroline Mathildes garniture på en længere udflugt over til Dr. Mayer-Fuld, som var bosat i New York. Dets ophold derovre blev dog ikke af lang varighed. På en rejse til USA hørte direktør for Statens Museum for Kunst, Jørn Rubow, at garnituret var til salg af Dr. A. Mayer-Fuld. Rubow gav straks Kunstindustrimuseet underretning, og skrinet med indhold blev sendt til eftersyn i København. Ny Carlsbergfondet trådte omgående til med en bevilling, som skal have været på 10.000 dollar. 1954 var købet i orden, og det 200 år gamle toiletgarniture fik nu for tredje gang hjemsted i København. Sin længste tid, ca. 100 år tilbragte det på Nør.

Tre enkeltdele fra Juliane Maries, senere Louise Augustas toiletgarniture. En oval dåse på lav fod, et smykkeskrin og en sleben flacon med jagtscene og fugle. Foto Bengtsson, Frederiksborg slot. 1979.

Dronning Juliane Maries sølvforgylde «Nachtzeug»

Kronprins Frederik (V) blev 1744 formælet med den engelske prinsesse Louise (1724–51), en datter af Georg II. Hun kom til at nyde stor folkeyndest. Efter i 1746 at have bestegit tronen gjorde hun sit til, at hofflivet atter fik glans over sig. Imidlertid døde hun i en alder af kun 27 år, og der var oprigtig landesorg. Året efter, i 1752, ægtede Frederik V den tyske prinsesse Juliane Marie (1729–96). Hun fik sandsynligvis efter afdøde dronning Louise et guldtoilette, som denne havde fået i barsels gave den 7. juli 1745.

Som tidligere nævnt hørte der flere garniturer til en fyrstelig dames udstyr. Året efter formælingen fik den nye dronning et sølvforgylde garniture fremstillet i Augsburg. Efter 1766 opholdt Juliane Marie – nu enke-dronning – sig på sit elskede Fredensborg, men efter 1772 også ofte på Christiansborg, hvor hun efter Caroline Mathildes fald var den toneangivende dame ved hoffet. Sit sølvforgylde toilette, der har været det dagligt anvendte, har hun ført med sig til Fredensborg.

Senere, efter at garnituret var suppleret op

af en københavnsk guldsmed, blev det givet prinsesse Louise Augusta ved hendes giftermål 1786 med prins Frederik Christian (II) af Augustenborg. Der var underskud i Juliane Maries kasse, så hun måtte sælge af sine værdigenstande, ligesom Sophie Magdalene havde været nødt til det. Garnituret består af 24 dele, det er altså mindre end de to før-omtalt. Stilen er den elegante usymmetriske rokoko.

Som med Caroline Mathildes er det uvist, når Juliane Maries toilette er ført til Augustenborg. 1820 blev Louise Augustas ældste søn Christian August gift med komtesse Louise Sophie Danneskjold-Samsøe på Gissselfeld. Det er rimeligt at antage, at Louise har fået Juliane Maries sølvforgylde garniture i bryllupsgave.

Den 19. marts 1848, da uroen i Hertugdømmerne var begyndt, forlod hertugen Augustenborg, hertuginde og børnene fulgte efter den 26. marts. Det varede ikke længe, inden der gik rygter om, at familiens sølvtøj på hemmelig måde var blevet skjult. Hushofmester Speerschneider tilstod da også i juni at have gemt det forskellige steder. Under opgangen til prædikestolen i slotskirken fandt man mellem andet sølvtøj to skrin

med toiletdele. Samme sted fandtes et større spejl med sølvforgylt ramme, samt et spejl med sølvramme, begge sandsynligvis hørende til de to garniturer. Alt sølvtøjet blev registreret og nedpakket i 14 kasser, det vejede 495 kg, og så var der tillige 5 kg guld. De kostbare sager sendtes med dampskibet »Geiser« til København. Kasse nr. 10 indeholdt to garniturer, et forgylt, det såkaldte guldtoilette, sikkert det Louise Augusta havde fået i bryllupsgave, og som havde tilhørt enkedronning Juliane Marie. Det andet benævnes som et sølvtoilette hørende til på Gråsten. Frederik VII havde beordret, at kasserne skulle afleveres til ham personligt, men blev overtalt til at lade dem bringe til Nationalbanken.

Ved overenskomst med hertugen efter krigens afslutning blev sølvet leveret tilbage. For en del af den erstatning for sine godser, Christian August i 1852 fik udbetalt, købte han godset Primkenau i Schlesien, og hertil er Juliane Maries forgyltde toilette blevet ført. 1930–31 realiserede den sidste Augustenborg-hertug Ernst Günthers enke Dorothea en stor del af slottets indbo; tiden efter første verdenskrig havde bragt småfyrsterne i Tyskland økonomisk modgang. Det lykkedes Frederiksborg Museet at erhverve en stor del af indboet, deriblandt en mængde sølvsager blandt andet Juliane Maries garniture, der

hermed ligesom Caroline Mathildes toiletgarniture for tredje gang kom hjem til kongeriget.

Grevinde Sophie Amalie Moth's sølvtoiletgarniture

Christian V var 1667 blevet gift med Charlotte Amalie af Hessen-Kassel. Kort efter tronbestigelsen i 1670 tog han sig en elskerinde, den 16-årige Sophie Amalie Moth (1654–1719), datter af kgl. livlæge Poul Moth. Syv år efter »forfremmedes« hun til officiel maitresse og grevinde af Samsø. Hendes sønner fik nu, som det var skik, navnet Gyldenløve. Fra 1695 kunne slægtningene kalde sig Danneskjold-Samsøe, hvortil var knyttet forskellige rettigheder.

På Frederiksborg-Museet opbevares tre sølvvæsker, den ene med nålepude. De er stemplede af Københavner-guldsmede 1688 og 1692. Afdøde direktør Andrup mente, at garnituredelene sandsynligvis var en julegave fra Christian V til Sophie Amalie Moth, en antagelse, der bestyrkes af de indgraverede bogstaver A (Augustenborg) og G (Gråsten). De kan nemlig være gået i arv fra grevinde Moth til hendes ældste søn Christian Gyldenløve (1674–1703), som erhvervede Gisselfeld. Hans datter, komtesse Frederikke Louise (1699–1744), som 1720 blev gift med hertug Christian August (1696–1754) på Augustenborg, har muligvis fået garnituret i bryllupsgave eller som arv. Hertugen købte 1725 Gråsten Slot med tilhørende godser for sin hustrus formue. Slot og godser oprettedes 1744 som familiefideikommis. Når derfor i den tidligere omtalte kasse nr. 10, der førtes til København i 1848, var registreret et sølvtoilette hørende til Gråsten, vil man umiddelbart mene at møde grevinde Moth's garniture, det er imidlertid ikke tilfældet, hvilket fremgår af dets former, beskrevet i en fortegnelse.

Efter at være kommet til Augustenborg i 1720 har Sophie Amalie Moth's toilette været der, indtil det fra 1848–53 måtte foretage

De to små sølvforgylde dåser på disse sider hører til Juliane Maries toiletgarniture, som Louise Augusta senere arvede. Hele garnituret er fremstillet af guldsmedemester Johannes Engelbrecht, Augsburg, og det opbevares nu på Frederiksborg slot. Foto: Lennart Larsen.

den ufrivillige afstikker til København i selskab med hertugfamiliens øvrige sølvtøj, for så efter 1853 at havne på godset Primkenau i Schlesien. Sølvtøjet afleveredes på Mønten i Altona den 3. marts 1853 og sendtes derfra videre til hertugen.

*

De tre toiletæsker erhvervedes af Frederiksborg-museet 1930–31 sammen med meget andet Augustenborg-sølvtøj. Desuden findes i C. L. Davids samlinger (skænket til Kunstindustrimuseet) et firkantet spejl med sølvramme, stemplet af en af de mestre, der har fremstillet et par af de førhen nævnte æsker og svarende tids- og stilmæssigt til æskerne. Spejlet er solgt i Berlin med angivelse af at stamme fra Augustenborg; det menes derfor at tilhøre samme garniture som æskerne. Der er således rimelig grund til at tro, at også Sophie Amalie Moth's toiletgarniture eller dele af det er bevaret.

Toiletdeles stil er udansk. Typen er fransk og efterlignet i Holland og England, og som det ses også i Danmark. Et særkende for dette danske garniture og lignende i andre lande er det firkantede spejl, de firkantede aflange æsker og den rige dekoration af blomsterværk i højt relief med akantus og guirlander. Garnituret er vort ældste og det eneste danske bevaret fra 1600-tallet. Selv om toiletgarniturene i den tid var mindre talstærke end det senere blev tilfældet, er det dog sandsynligt, at dele af Sophie Amalie Moth's garniture er solgt fra eller overgået til anden anvendelse i tidens løb.

*

Det er ganske mirakuløst, at de fire omtalte garniturer er vendt tilbage til Danmark, og morsomt at de alle har aflagt visitter i Hertugdømmerne. At følge deres omvandringer kan bidrage til levendegørelse af vor historie, de kan være til æstetisk berigelse og fortælle os om omskifteligheden i verden.

Dobbelteg i Rinkenæs

AF POUL ANDERSEN, Munkemølle

Få dage efter at Sønderjysk Månedsskrift/Nordslesvigske Museers Årsskrift havde bragt museumspædagog Inge Adriansens spændende artikel: »Teures Land, die Doppeleiche«, modtog vi til vort lokalhistoriske arkiv i Gråsten et dokument, der fortalte om dobbeltegen ved Rinkenæs gamle skole.

I artiklen anfører Inge Adriansen, at egen i Rinkenæs er bevaret med en stamme. Den er fældet og »en saga blot«.

Vi ved, at egen blev plantet 24. marts 1898. Den trivedes godt, for som det fremgår af et postkort, står den med to omtrent lige tykke stammer på skolepladsen.

Den 5. november 1945 blev Rinkenæs nye skole indviet. Den gamle skole, der var bygget 1834 og udvidet med en tilbygning 1908, blev solgt til gårdejer P. Christiansen på gården »Schönheim«, der ligger som genbo til skolen. Christiansen havde til hensigt at anlægge en frugtplantage på det jordareal, der hørte til skolen.

Han brød sig ikke om at have en dobbeltteg stående på sin ny erhvervede ejendom. Resolut ændrede han derfor dette slesvig-holstenske symbol ved at bortsætte den ene stamme.

Kort tid efter solgte han skole og jord til bagermester Heinrich Strøh, Gråsten. Da Strøh i et par år havde set på den skamferede dobbeltteg, bestemte han sig til at den skulle vige pladsen for frugttræer, og egen blev fældet 1950.

Roden blev gravet op, og mellem rødderne kom en beholder til syne. Forsigtigt blev beholderen åbnet, og et velbevaret dokument bliver taget frem.

I oversættelse lyder det:

Rinkenæs 24. marts 1898.

D. 24. marts 1898 blev der her på skolepladsen plantet en dobbeltteg ved jubilæumsfesten til erindring om det slesvig-holstenske oprør i året 1848. Særlig patriotisk sindede mænd her i kommunen bevidner det med deres egenhændige underskrift.

En del af underskriverne kan vi identificere: Jacobsen. Ejer af Benniksgård. Amtsforsstander.

A. Wommelsdorf. Ejer af Munkemølle. Medlem af den tyske rigsdag. Stedfortrædende amtsforstander.

W. L. Knutz. Gårdejer i Rinkenæs. Kommuneforsstander.

C. Jepsen. Gårdejer i Rinkenæs. Skoleforstander.

Møller. Postforvalter i Rinkenæs.

P. H. Knudsen. Førstelærer i Rinkenæs 1884-1901.

Carl Petersen. Kromand i Overkroen. Rinkenæs.

Prien. Postmester i Gråsten.

Peter N. Molzen. Rinkenæs. Veteran fra 1848.

Jürgen Thaysen. Ejer af Tummelsbjerg. Rinkenæs.

P. P. Korff. Gårdejer i Rinkenæs. Nabogård til Benniksgård.

På bagsiden er endnu en række navne på Rinkenæs gårdejere, blandt andre to af slægten Godt.

Dobbeltegen i Rinkenæs nåede knap at blive 50 år som dobbeltteg. Godt det gamle dokument er bevaret for fremtiden. Det er en lille brik i Rinkenæs sogns og landsdelens historie.

Rinkenæs, d. 24 Marts 1898.

Am 24. Marts 1898 sendte jeg den tilfølgende foreslået
til en Sammenkomst om den forfatning Schleswig-Holsteins i
Juni 1848, betitelt "Historien om Dødsstraf og flængning".
Besønderes patriotisk og gesindte Mænd i den firsige
Gemeinde i yngre Tid har hermed vist sig interesserede
og medsyndere.

Thorsen, Olufsen
Mortensdott, Helmer, Olufsen

W. L. Knudtz, Ejendomsforvalter

L. Jensen, Skoleforvalter

Møller, Byfoged

L. R. Knudtz - Rindt

Eos Peteren, Gæstgæver

Prins, Papirforvalter

Peter N. Møller, Kampforvalter 1848

Mortensen
jungen Thorsen

Joa. Jørgensen

L. P. Knudtz

1898

Da Henriette Klüwer blev fejret

AF BØRGE L. BARLØSE

Skoleinspektør Børge L. Barløse, Århus, fremdrager mindet om en stout kvindeskikkelse, der i stilfærdighed førte sin kamp for danskheden i årene efter 1864, idet hun, der boede i Flensborg, stadig fandt på nye muligheder for at gennemføre en danskundervisning, efterhånden som hendes undervisningsområder blev taget fra hende.

I oktober 1864 virkede en patriotisk inderkreds for, at der vistest en officiel påskønnelse over for de civilpersoner, der under krigens trængsler havde gjort en opofrende indsats især ved omsorg for de danske sårede og krigsfanger. Det vides ikke, hvem der først tog initiativet, men to fremtrædende repræsentanter for den danske menighed i Flensborg, pastor Graae og kateket Vilh. Munck, tilstillede departementschef A. Regenburger en indberetning om de Flensborgere »som under hele krigen have viist en opofrende troskab mod konge og fædreland, hvor det var muligt«. Blandt de damer, som utrætteligt havde medvirket til at lindre soldaternes lidelser på lazaretterne i Flensborg, fremhævede man især frk. Klüwer, som »har været og er endnu den standhaftigste og tålmodigste sygeplejerske, hvem mangfoldige af vore soldater skylder uendelig meget«. ¹

Kanaliseret gennem en indstilling fra krigsministeriet fandt henvendelsen genklang på højeste sted. Mens garver Plaetner modtog et ridderkors, fik frk. Klüwer og en del andre kvinder tildelt den kongelige belønningsmedalje for »ædel dåd«. ²

1. Redegørelsen er bevaret i Regenburgs arkiv, breve fra Vilh. Munck.
2. Der hersker øjensynlig nogen uklarhed over omfanget af denne »ordensbygge«. Vilh. Berg-

Takket være de to erindringsbøger, der går så tæt ind på tilstandene i Flensborg i tiden efter krigen: Martha Ottosen's »Danmarks grænsevagt mod syd« (1917) og Ingeborg Møller's » – og de troede, at hjertebånd kan bryde« (1946), er Henriette Klüwers navn forlængst sikret mod glemsel. Hun var lærerinde ved C. F. Monrads danske pigeskole så længe denne eksisterede, og de to forfattere har begge været hendes elever.

I deres omtale og karakteristik af »Tante Jette« – pigebørnenes fortrolige kælenavn for den afholdte og højt respekterede frøken – har eftertiden substansen af en levnedsskildring, men som så ofte før i memoirelitteraturen lades læseren i stikken med hensyn til personens egentlige identitet. Der er således en rimelig anledning til på ny at beskæftige sig med mindet om Henriette Klüwer og meddele nogle supplerende træk på grundlag af det materiale, som i dag er for hånden.

Henriette Klüwer stammede fra Sjælland, idet hun er født i Rude ved Skælskør den 6. 5. 1822 som datter af birkedommer ved grevskabet Holsteinborg Wulf Hinrich Klüwer og dennes anden hustru Anna Dorothea Bötcher.

Vi møder hende første gang i Flensborg 1860, hvor hun ifølge folketællingen boede i ejendommen Storegade no. 479, åbenbart

søe hævder i sin »Danske medailler og jertons 1789–1891«, at hæderstegnet fremstilledes i 12 eksemplarer, medens en meddeler til Illustreret Tidende (1865, nr. 320) vil vide, at ialt 26 damer modtog udmærkelsen, nemlig (ved navns nævnelser) 16 fra Flensborg, 4 fra Åbenrå, 4 fra Sønderborg og 2 fra Haderslev.

Et fotografi fra C. F. Brandts atelier i Flensborg har bevaret Henriette Klüwers fysiognomi på det nærmeste som Ingeborg Møller husker hende fra skoletiden: »Det tykke grå hår var skilt i midten og redt til begge sider ned over ørerne . . . og derover . . . en lille sort hue af fløjl eller kniplinger og under hagen et skinnende hvidt slips holdt på plads af en pæn broche«. Fot. Dansk Centralbibliotek i Flensborg.

som logerende hos cand. theol. C. C. Mønster. Han havde et års tid forinden overdraget sin skole til Chr. F. Monrad, og det var således dennes lærerstab, frk. Klüwer tilhørte i næsten tyve år. Hendes fag var dansk, historie, fransk og håndarbejde, og hun nød anseelse som en af skolens mest effektive lærerkræfter, måske den betydeligste.

Da skolen i 1878 blev afhændet til Amanda Boldt, hvorved den mistede sin karakter af dansk skole, blev frk. Klüwer boende i Flensborg, men fik dog i en halv snes år endnu lejlighed til at virke i den danske sags tjeneste. I bankbestyrer Torms embedsbolig i Nationalbankens filial underviste hun i en periode uanfægtet børnene fra et par danske familier, nemlig foruden Torms egne døtre Anna og Ellen søstre Ingeborg og Dagmar Partsch, og den sidste rest af dansk skolevirksomhed i Flensborg manifesterede sig i firserne, da hun i Plaetners stiftelse i Møllegade ledede en syskole for småpiger, hvor der tillige blev læst højt for børnene og sunget og leget på dansk. Da der i 1887 også

blev nedlagt forbud mod denne syskole, var det, med Ingeborg Møllers ordvalg, » – sort nat for al dansk skole i Flensborg«.

Nogen tid senere forlod frk. Klüwer byen og flyttede til Roskilde, hvor hun tilbragte et langt otium sammen med sine søstre, hvoraf den ene også var lærerinde. Af nogle breve til rektor Lefolii i Viborg fra efteråret 1890 fremgår det, at det var sproganordningen af 18.12. 1888 og Monrads død et halvt års tid efter, der fremskyndede hendes beslutning om at brænde sine skibe og leve sin livsaften sammen med sine egne. »Min virksomhed var forbi, alt var lukket, det eneste jeg havde tilbage var at læse dansk med tyske læger, advokater, bogholdere o.lign. – det var ikke tilfredsstillende«. Men »mit hjerte og mine tanker bliver tilbage [i Flensborg]«. Lefolii, der havde stået i nært samarbejde med Monrad, blandt andet ved oprettelsen af Sprogforeningen, havde opfordret hende til at skrive en levnedsskildring af Monrad. Det undslog hun sig dog for og henviste i stedet til R. P. Rossen. »Han er

En sommerdag i 1902 blev den 80-årige frk. Klüwer fotograferet under et besøg i Daler skole. Portrættet her er et udsnit af et gruppebillede med bl.a. familien Rossen, som hun kendte fra Flensborgtiden. Fotografiet i sin helhed gengivet i »Barn i Flensborg 1909–1920«.

Under årenes vægt er hendes skikkelse nok lidt sammensunken, men påklædningen er lige så stilfuld som tilforn. Fot. Kgl. Bibliotek.

lige så rolig og besindig som min kære Jesen er fusentast».³

Den 6. maj 1912 oplevede den gamle dame sin 90 års fødselsdag, markeret ved en lille fest, som vennerne fra kampårene i Sønderjylland holdt for hende. I tre sange skrevet til lejligheden blev hendes gerning fremhævet, ligesom man med varme ord priste hendes trofaste sind og stærke håb.⁴

På hver af sangene er med en kraftig og letlæselig håndskrift – næppe frk. Klüwers – tilføjet et navn, og der kan ikke herske tvivl om, at det er de respektive forfattere, der på denne måde får deres anonymitet delvis ophævet. De pågældende var frk. Monrad, frk. Tørslef og frk. Kirsten Dahl. Om de to sidste ved vi intet, men det tør dog antages, at i

hvert fald Kirsten Dahl kan henføres til Flensborg. Signaturen: Sønderjyske piger og en strofe som denne

som børn vi gerne lytted
til hendes klare ånd,
som voksen blev der knyttet
et varigt venskabs bånd.

taler stærkt for, at det drejer sig om en af de gamle elever fra Monrads skole.

Signaturen L.M. på den tredje sang dækker efter alt foreliggende over Laura Monrad, skolebestyrerens ældste datter. I betragtning af de venskabsbånd, der indtil døden knyttede frk. Klüwer til familien Monrad – hun stod fadder ved de to yngste døtres, Marie og Astrid's dåb i Helligåndskirken – er Laura Monrad vel den, der har siddet inde med det stærkeste mandat til at komme til orde ved festen og helt klart den, der har formået at give hyldesten det værdigste og smukkeste udtryk. Til melodien »Hr. Peder kasted runer over spange« hedder det blandt andet:

3. H. H. Lefoliis arkiv, pk. 5. Der hentydes til redaktør Jens Jessen (1854–1906).

4. Sangene befinder sig i Roskilde Biblioteks lokalhistoriske afdeling. Jeg skylder arkivleder Pia Bondesen stor tak for diverse oplysninger i denne forbindelse.

Illustreret Tidende bragte i november 1865 denne gengivelse af den kongelige æresgave til »de slesvigske damer«: en forgyldt broche i dannebrogsbånd fra hofjuveler A. Michelsen med indskriften »ÆDEL DÅD GLEMMES EI«.

De manges tanker går så langt tilbage
til fjerne, tunge, minderige dage,
til Sønderjyllands kære
omstridte fødejord,
hvor kamp for retten nærer
det håb, som stadig gror,
at engang friheds dag skal komme,
trængselstidens timer være omme,
minde blot!

I Flensborg by var frøken Klüwer hjemme,
der røgted hun sin dont med myndig stemme,
til Monrads skole ilede
ved morgengry hun hen,
og børneflokken smilede
så muntert til sin ven.

Altid frisk stod hun, stærk og vågen,
hvor hun kom, letted mismods tågen
og gled bort.

I krigens tid med nød og jammer inde,
hvor var hun modig, trofast vel at finde?
Hvor stærke nerver gruer
i frygt for smertens sprog,
i lazarettets stuer
hun gik så mild og klog,
gav sin hjælp, sine milde blikke,
ædel dåd, som hendes, glemmes ikke,
slettes ej!

Af Danmarks riges drot hun højt blev æret.
Vi takker hende for, hvad hun har været,
de syges trøsterinde,
de armes gode ven,
de gamles tro veninde,
hvor ungdom søgte hen!
Årtier svandt, Sønderjyllands egne
bar hun trofast hos sig alle vegne,
stærk på håb!

Illustreret Tidende.

H. M. Kongens Æresgave til de slesvigske Damer.

Det kan siges at være i rette tid, vennerne fik deres budskab ført frem. I en alder af 92 år lukkede Tante Jette sine øjne den 10. 6. 1914. Søsteren Frederikke overlevede hende et par år, indtil den 17. 4. 1916.

I de årtier hvor flest mulig ressourcer blev inddraget i kampen for det danske sprogs bevarelse, var der tre kongerigsk fødte kvinder, der markerede sig stærkt ved deres indsats i skolens tjeneste. Det var Elise Lindberg i Vestslesvig, Henriette Klüwer i Flensborg og Louise Tauber i Haderslev.

Om Elise Lindberg kan der læses i min artikel her i bladet april 1977. Til frk. Klüwers biografi er altså nu kommet dette efterslæt. Hvad den sidste i trekløveret angår, må der indtil videre henvises til Sønderjyske kvinder under fremmedherredømmet, 1. bd., hvor Louise Taubers gerning indtil 1888 er udførligt og pietetsfuldt omtalt.

Bog anmeldelser

RØMØ

Thade Petersen: Rømø.

Historisk Samfund for Sønderjylland. 1979. 273 sider. Indb. Ill. Pris 120.– kr. For medlemmer og abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift 70.– kr.

For at kunne behandle dette store værk efter fortjeneste kræver det indsigt i en række vidt forskellige fag. Det mangfoldige stof omfatter vandvidenskab (hydrometri og -teknik), jordbundslære (geologi), og kortlægning (kartografi) foruden erhvervsforhold, folklore og almindelig historie. Og selv om såkaldte anmeldere måske pr. definition eller i egen bevidsthed er kompetente til meget, er det dog svært for en enkelt af slagsen at være kyndig på alle de anførte felter!

De tre førstnævnte områder, som behandles i bogens første kapitler og dækker ca. en fjerdedel af dens omfang, savner jeg de tilstrækkelige forudsætninger for at vurdere. Men Thade Petersen færdes her i dobbelt forstand hjemmevant. Redegørelsen for naturforholdene gør et særdeles sagkyndigt indtryk. Især imponerer forfatterens behandling af fænomenerne tidevand og strømforhold. (Som det vil være kendt, var det Thade Petersen, der lagde grundlaget for de meget præcise oplysninger om ebbe- og flodtider ved Sønderjyllands vestkyst, som Sprogforeningens Almanak fra starten og til i dag har bragt.)

Dertil kommer, at fremstillingen af disse problemfyldte naturkræfter er særdeles fængslende læsning. Det samme gælder hans udredning af sandflugt og slikaflejring. Med benyttelse af sin tids videnskabelige resultater giver forfatteren en indgående, med en rigdom af detaljer dokumenteret redegørelse. Det er i sig selv et ret tungt stof, men de mange enkeltheder gør skildringen livfuld, de er set og oplevet. De er tillige grundigt overvejet, usikkerhedsmomenter og tvivlstil-

fælde lægges frem, og uløste spørgsmål tages i betragtning.

Af og til afbrydes den stofmættede fremstilling af lyrisk prægede naturbilleder, som når »sanden«, den enorme forstrand i nordvest, skildres i sin storhed og ørkenstilhed, kun afbrudt af et enkelt fugleskrik, og med de skønneste luftspejlinger ud over den grænseløse flade. Eller når forfatteren fra vesterhavet i pålandsstorm, hvor bølgerne brydes mod kysten med en tordenlignende larm, vender sig til det sammenligningsvise tamme og ubetydelige hav i øst. Her har han fanget stemningen ved ebбетid, når vaderne ligger som en grå og sølet flade. Tusindvis af fuglestemmer fylder luften med en musik, der smelter harmonisk sammen med den dybe sagte susen, som den langsomt stigende flodbølge frembringer, idet den oversvømmer vaderne og forvandler dem til hav.

Forordet tager en vis diplomatisk distance til værket ved at tale om videnskabens store fremskridt, siden Thade Petersen skrev sin bog for 40 år siden. Forbeholdet må antagelig gå på de naturvidenskabelige afsnit. Det siger sig selv, at videnskaben gør fremskridt, f.eks. har teknikkens udvikling forbedret og forfinet vore måleinstrumenter. Det er en banalitet, med et fint ord en truisme, der gøres yderligere banal i formuleringens vage almindelighed, og den forekommer mig derved overflødig. Så meget mere som det væsentlige i værket, – såvel den del af det, der angiveligt skulle være forældet, som i de kulturhistoriske afsnit, der er værkets tyngdepunkter, – det der gør bogen så enestående, er vældet af iagttagelser på stedet, i dag-

ligdagen, under arbejdet året rundt og ved de festlige lejligheder, som forfatteren med sin indlevelse og vågne iagttagelsesevne gør eftertiden delagtig i.

Hovedafsnittene skildrer et almuesamfunds levevilkår. Men et almuesamfund som i et par århundreder havde livlige, ofte dramatiske kontakter med den store verden.

Disse berøringspunkter udadtil fandt sted i hvalfangstens store tid, fra begyndelsen af det 17. til slutningen af det 18. århundrede. Ved midten af det 18. århundrede angives Rømø at have haft 40 kommandører, førere af skibe, der deltog i hvalfangsten i de nordlige have. Thade Petersen dokumenterer ved en undersøgelse af, hvad det kostede at udruste et hvalfangerskib, at kommandørerne ikke kan have ejet sådanne skibe, men gik i tjeneste hos hollandske og hamborgske redere. At kaptajnerne og deres mandskab, hvoraf også mange kom fra Rømø, tjente store penge i denne periode, er de mange stavelige huse og deres rige udstyr et talende vidnesbyrd om.

Søfartstraditionerne levede videre i det 19. århundrede, dog på andre have, og førte til, at folk fra Rømø i dette tidsafsnit selv blev redere. Enkelte af dem arbejdede sig op til større virksomheder i branchen som skibsrederne Carl, Kræmer og Mærsk Møller.

Behandlingen af erhvervslivet virker noget flimrende, også fordi næringsvejene og de økonomiske kår beskrives i hvert sit kapitel.

Til gengæld er de godt hundrede sider om landbrugernes hverdag ude og inde, om boliger og klædedragt, om fester og gilder fast komponeret. Også især i dette afsnit fanges man af de mange konkrete, for en stor del selvoplevede enkeltheder fra et kulturliv, som helt hører en længst forsvunden tid til. Af og til sættes disse øjebliksbilleder ind i det lange perspektiv, som når Thade Petersen slutter sin, igen selvoplevede skildring af kornets tærskning med henvisning til en tilsvarende beretning i 5. Mosebog kap. 25,

4 og med den lakoniske konklusion: skikkene synes at have holdt sig godt på det område.

Et par steder i disse kulturhistoriske billeder henviser forfatteren til folkemindesamleren H. F. Feilbergs skildringer af jysk almueliv. Det kan med føje siges, at Thade Petersens folkelivsbilleder fra Rømø holder jævnmaal med den mere kendte foregangsmands på dette område. De er af samme kvalitet og har dertil den særlige atmosfære, som det giver at kende det hele indefra, at have været deltager i hverdagens sysler.

I kapitlet om hændelser på søen aftrykkes tre breve fra to overlevende i en skibbrudskatastrofe 1777 i ishavet under Grønland, hvor mange Rømøboere omkom. Det er beretninger om afmægtige mennesker prisgivet naturens overvældende kræfter, om menneskelig adfærd fra de primitive og fattige grønlandere overfor de få overlevende og om indbyrdes sammenhold mellem de nødstedte søfolk.

Med ægte forskermod kaster forfatteren sig også ud i en redegørelse for de håbløst udviklede administrationsforhold, som først den preussiske erobring gjorde en ende på, delingen i de kongerigsk styrede enklaver og det hertugelige område. Det fremgår af Thade Petersens undersøgelser, at den halve snes bebyggelser på sønderlandet, området syd for kirken, hørte til enklaverne, mens der af de nordlige syv landsbyer kun var to, der helt hørte under henholdsvis kongerigsk og slesvigske styre. I de øvrige bebyggelser på nørlandet var gårde, kådnersteder og huse splittet op mellem de to administrationer. Hvad denne fortvivlede opdeling af et så lille område affødte af rivninger mellem indbyggerne, giver forfatteren flere illustrerende eksempler på. På grundlag af sine resultater korrigerede han for øvrigt oplysningerne om disse forhold i Traps tobindsværk om Slesvig, der udkom i 1864.

Værket afsluttes med kapitler om kirke- og skolevæsen samt om de nationale forhold,

alle beskrevet med solide tal og oplivende enkeltheder.

Thade Petersen var en flittig skribent og en utrættelig forsker. Som forfatterskabets hovedværker står De sønderjyske frimenighedens Historie fra 1924 og den foreliggende skildring af hans fødeø Rømø, der burde have set lyset i 1939 og ikke 40 år senere. Det nævnte år sendte Thade Petersen et trykfærdigt manuskript med illustrationsmateriale til Det kgl. danske geografiske Selskab. Der forsvandt det af uopklarede grunde, intet mindre end en skandale for det ansete selskab.

Til alt held for eftertiden kunne forfatterens datter mange år senere aflevere en kopi af manuskriptet til Landsarkivet i Åbenrå, og Historisk Samfund har nu som en selvfølgelig pligt udgivet det med støtte fra mange sider.

Bogen rummer mange smukke billeder, men desværre ikke de originale illustrationer, som også forsvandt hos Geografisk Selskab. De fleste billeder er taget af en tysk læge på øen i tiden indtil 1920, hvis samling af negativer langt senere blev deponeret i Landsarkivet. De er teknisk set meget fine, og mange er særprægede og morsomme. I følge sagens natur har de ikke kunnet indgå i organisk sammenhæng med teksten og er samlet

på særlige billedsider. Til trods for dette er de af stor værdi.

Det har været en oplevelse at læse Thade Petersens værk om øsamfundet, før dæmningen til fastlandet og hvad dermed fulgte. Han har gjort det sjældne: at samle og genoplive en masse småbitte træk og almengøre dem til rigt facetterede kulturbilleder, og denne kulturhistorie har forskeren, hvis færd vi følger gennem værket, sat ind i det særprægede landskabs ramme og formålet at lægge de lange linjer bagud til fjerne århundreder.

I forordet betegnes Thade Petersen som autodidakt. Det er visseligen sandt, men siger efter min mening for lidt om ham. Det var rimeligere at oplyse en på det punkt uvidende nutid om, hvordan vilkårene var for forfatteren og de generationer, der havde deres opvækst i den tyske tid, nemlig at adgangen til de videregående boglige uddannelser i praksis var spærret for de dansksindede. De der havde evner i den retning og muligheder, måtte sørge for at uddanne sig selv og gjorde det da også, for en dels vedkommende med resultater, der fuldt vel tåler en akademisk alen. Således som bl.a. det foreliggende værk så overbevisende demonstrerer.

A. Feilberg Jørgensen

Dige og Fredning

H. E. Sørensen: Tøndermarsken og det fremskudte Dige. Forlaget Melbyhus. 24 sider. Ill. Pris 13.- kroner.

I denne lille, let læste pjece har H. E. Sørensen taget klart og velunderbygget standpunkt for det fremskudte dige og for fredning af Tøndermarsken.

En ny stormflod, der blot er lidt kraftigere end de to, der truede omtrent 2 % af hele Danmark i januar 1976, kan få katastrofale

følger. Det fremskudte diges kronehøjde bliver godt en meter højere end det nuværende Ny Frederikskog diges, og det vil ikke blot virke som en bølgebryder, men afstanden ind til det gamle dige, der jo bevares, betyder, at man vinder tid, mens kogen oversvømmes og fyldes.

Samtidig løses problemet med indvandet, idet to store reservoirer, der anlægges syd for Vidåen, ikke blot aflaster åen, men også giver klæg til beklædning af det nye dige. Efter forslag fra ornitologkredse er det meningen, at hele dette område skal henligge som et fladvandet ferskvandsområde. Samme ornitologkredse får i øvrigt et skud for boven af forfatteren, der kategorisk afviser fuglevennernes påstande om de for fugle så fortræffelige tilstande syd for grænsen. Tværtimod – det er i den danske del af det nye vadehav, at fuglene vil få det rart.

Slutproblemet med fredning af Tøndermarsken giver anledning til det korrekte spørgsmål i al almindelighed: Hvad er det

egentlig, vi ønsker at frede? Kulturlandskabet på et bestemt stade i udviklingen? Og i så fald hvornår?? Og på den baggrund: Hvad vil vi i marsken? H. E. Sørensen frabeder sig friserede turistlandskaber med grusede parkeringspladser, pæne spadserestier, isboder og souvenirbutikker. Vi er sikkert mange, der med ham foretrækker, at marsken skal bevares som et levende, interessant og attraktivt landskab, hvor folk kan færdes, både beboerne og de besøgende, et åbent landskab, der ligger, som det hidtil har ligget.

Med plads til får og fugle og mennesker.

For så kan marsken leve.

Og det kan menneskene også. *ibs*

Tysk Historieskrivning

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, hefte 41, årgang 1980.

Var H. P. Hanssen i sin politiske holdning overfor det tyske mindretal efter 1920 ikke langt fra den af ham selv så fordømte prøjsiske politik? Hørte biskop Valdemar Ammundsen til de nationale fanatikere, der ikke ville anerkende det tyske mindretals eksistens, og som fandt tyske gudstjenester overflødige?

Enhver dansk vil svare nej, men den nye tyske generation repræsenteret ved historikeren Gerd Callesen svarer ja i en artikel i det sidst udkomne hefte af Heimatkundliche Arbeitsgemeinschafts skriftserie, iøvrigt det sidste hefte, der udkommer under faderens redaktion. Man har ikke kunnet nå at få med, at bibliotekar Peter Callesen nylig er død.

Vi må desværre notere, at hos en sådan tysk ungdom lades alt håb ude. Da må man have større respekt for den gamle historiker-generation, som her ved professor Alexander

Scharff søger at belyse den dansk-tyske helstats problematik.

Heftets dominerende bidrag er imidlertid 30 siders »Vorträge und Schilderungen aus der Zeit von 1946 bis 1957« af Hans Schmidt, Gaasblok. Hans Schmidt er en rank hjemmetysker, og man læser hans foredrag fra dengang med forståelse for de prøvelser, tyskerne mødte efter 1945. Den ringe forståelse, han dengang havde for modsætningsforholdene under besættelsen, viser en holdning, han ikke stod ene med. Men i dag burde det være anderledes. Derfor er det helt uforståeligt, at redaktionen knytter den kommentar til Hans Schmidts foredrag, at de er et bidrag til den også fra dansk side efterlyste historie om det tyske mindretal.

Hvad vi har efterlyst, er en historieskrivning, der øver ret og skel til begge sider, og som redeligt søger at skildre den tyske folke-

gruppens relationer til det danske samfund. Med andre ord i det konkrete tilfælde en kritisk vurdering af Hans Schmidts foredrag fra den tid. Når Hans Schmidt f.eks. kan få sig til at sige, at den tyske folkegruppeledelse på intet tidspunkt havde tabt det dansk-tyske naboforholds forpligtelser i Sønderjylland af

syne, repræsenterer det et beklageligt snæversyn i 1949, da det blev sagt, men en uvederheftig vurdering i 1980, da det bliver trykt. Schmidts foredrag er et interessant tidsdokument, men de understreger stærkt behovet for en kritisk, tysk historieskrivning. *bjs.*

Krabbegang gennem århundrederne

*Sven Skovmand: En by gennem tiderne. Tegninger af Stig Weimar. 32 sider. Ill. 39,50 kr.
Bilag: Knud Kristensen: Lærervejledning. 20 sider. 14,50 kr.*

Man går tilbage i tiden i denne billedbog, der er beregnet for 1.-7. klasse. Første billede af byen er fra 1980, og via 1925, 1870, 1750 og 1550 når vi helt tilbage til 1250.

Her starter byen som en lille samling bindingsværkshuse bag volde og palisader med den nye kirkebygning som det naturlige centrum, der ses på alle bybilleder lige til i dag. Det vil ganske givet mere børnene at følge udviklingen fra trin til trin og udpege forandringerne, og samtidig kan der måske blive plads til konstatering af, at på det snævrere plan synes alt mere fredeligt i dag. Her er medtaget såvel heksebrænding i 1550, vilde dyr fra 1250, hvor både ulv og vildsvin er i faretruende nærhed af de pil-og-bue be-

væbnede børn, der ikke ser faren, som krigshandlinger på flere fronter i 1550, og strambuks i skolen 1870. I 1925 kunne »folk endnu gå trygt i gaderne«, men her hentydes til bilerne, der ikke kørte stærkt, ikke til den almindelige tidligere herskende ufredelighed.

Hvis en lærers fantasi ikke rækker, kan han få hjælp til supplerende overvejelser i Knud Kristensens meget saglige vejledning, der blandt andet klasseinddeler de problemer, der kan tages op på hvert alderstrin. Vejledningen slutter med forslag til arbejdsopgaver samt en oversigt over hjælpemidler.

En morsom ide, som ubetinget vil sætte mange tanker i sving hos børn. *ibs*

(fortsat fra s. 177)

havde lært hofkniks hos fru redaktør Grau, blev der holdt generalprøve. Sparekassedirektør Eriksen, Marie Margrethes far, optrådte i rollen som kongen, og alt gik, som det skulle.

Det gjorde det også den 11. juli, da det var alvor. Men da pigerne kom fra den kongelige tribune ned blandt de herrer med de høje hatte, der stod nedenfor, blev de mødt med bemærkningen: Ja, kongen kyssede flaget. Havde jeg været ham, havde jeg nu kysset pigerne.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. maj: Tre grænselandshøjskoler, Jaruplund i Sydslesvig, Markarud og Haparanda i Sverige har indledt et samarbejde om blandt andet fælles studieture.

3. maj: Den danske skole i Sdr. Løgum, som har været i farezonen, bevares, men drives sammen med skolen i Humtrup med fælles forældreråd og skoleleder.

I Svendsby i Angel har et lokalt interessefællesskab gennemført en restaurering af den gamle vindmølle, en af Angels efterhånden få tilbageværende vindmøller.

5. maj: Dansk Skoleforening for Sydslesvig, som har eksisteret i 60 år, vil gøre sit til at bevare mindre skoler, selv om man løber den risiko, at forældrene måske får svært ved at acceptere skolen.

8. maj: Flensborg Avis kan fejre 50 års beståen som aktieselskab og markerer jubilæet med en udvidelse af aktiekapitalen, som skal sikre, at bladet til efteråret kan gå over til fotosats, hvortil 1,5 mill. kr. er nødvendig.

I Tønning stiftes et selskab for byhistorie, hvis formål blandt andet bliver at bevare det gamle danske pakhús ved havnen og at indrette det til bymuseum. Museet ventes åbnet i forbindelse med Ejderkanalens 200 års jubilæum i 1984.

9. maj: Som følge af de mange tyske proteser mod det fremskudte tyske digebyggeri

frygter landbrugsminister Günther Flessner, at retslige søgsmål fra miljøorganisationers side i værste fald kan føre til, at diget ikke kan føres over grænsen.

10. maj: Byrådet i Vyck på Før beslutter at slette gadenavnet Friedrich Christiansen-Strasse og dermed lade nazigeneralens navn forsvinde.

Engelsby ved Flensborg udskilles fra Sct. Jørgens menighed som selvstændig menighed. I Engelsby bor ca. 1500 dansksindede og i hele det gamle område over 5000 dansksindede.

Konjunkturudviklingen indenfor Flensborg Industri- og Handelskammer området har vist sig gunstigere end først antaget. 57 pct. af de adspurgte virksomheder betegner situationen som tilfredsstillende.

På Grenzfriedensbunds årsmøde i Husum tager formanden, rektor Artur Thomsen, skarpt afstand fra bladet Slesvigland. Bladets tendens må bekæmpes, da det medvirker til at skille folkene og ikke bidrager til at fremme en rimelig tilnærmelse. Bladet forstyrrer freden i grænselandet.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger har med 10.408 medlemmer nået sit hidtil højeste medlemstal. Medlemmerne har til arbejdet ydet ialt 1.696.712 DM eller i gennemsnit 163 DM pr. medlem.

Efter 10 års formandsskab fratræder skoleleder Heinrich Schultz som formand og afløses af lærer Walther Johannsen, Vester-

land, mens lærer Ingolf Julius, Flensburg, vælges til ny næstformand.

13. maj: En mærkværdig form for dansk kulturoffensiv, som vil belaste det dansk-tyske forhold, betegner Hans-Joachim v. Leesen i Kulturpolitische Korrespondenz udsendelsen af bladet Slesvigland.

Tyske miljøorganisationer opfordrer i et åbent brev til Forbundskansler Helmuth Schmidt forbundsregeringen til at afbryde det dansk-tyske digesamarbejde.

Landbrugsministeriet i Kiel har modtaget 52.000 protester mod det fremskudte dige. Der peges i denne forbindelse på, at kun 1,9 pct. af protesterne er kommet fra Nordfriesland amt, 2,5 pct. fra udlandet og hele Slesvig-Holsten tegner sig for 12,8 pct., mens 84,3 pct. kommer fra den øvrige del af forbundsrepublikken.

14. maj: Det første spadestik til opførelsen af danske pensionistboliger i Læk er taget. Ialt opføres 16 boliger til et beløb af 1,8 mill. DM.

Dagbladet Børsen oplyser at op imod 200 tyske virksomheder skal være interesseret i at flytte syd for grænsen i en »aktion overlevelse«. I erhvervskredse både nord og syd for grænsen stiller man sig dog skeptisk til disse forlydender.

Selv om Flensburg by befolkningsmæssigt er blevet mindre, kan Sydslesvigsk Forening notere et voksende medlemstal, oplyses på SSF's generalforsamling for Flensburg by. I årets løb er optaget 594 nye medlemmer.

Sydslesvigsk Vælgerforening i Flensburg by afviser et tilbud fra byen om et enbloktilskud på 20 pct. af de almindelige tyske tilskud til det danske arbejde. Vi vil ikke være 20 pct.s borgere men ligeberettigede borgere, siger SSV's byformand Bent Meng.

14. maj: Ved linieføringen for det fremskudte dige har politikerne taget vidtgående hensyn til miljøfolkernes ønsker, siger minister-

præsident Gerhard Stoltenberg i et svar til Hannelore Schmidts brev til såvel den slesvigholstenske ministerpræsident som den danske statsminister. Hannelore Schmidt er gift med forbundskansler Helmuth Schmidt.

15. maj: På den danske kirkedag i Slesvig oplyses, at Dansk Kirke i Sydslesvig nu står som ejer af alle danske kirkelige bygninger i Sydslesvig; disse er hidtil blevet administreret af Den danske Menighed i Flensburg og omegn. Antallet af kirkelige handlinger i de 45 danske menigheder var i 1979 opgjort til 1107 mod 1062 året før. Antallet af betalende medlemmer er steget til 5773, men dette tal er stadig alt for lavt, siger provst C. B. Karstoft.

17. maj: For første gang vil Duborg-studerne ikke bære Dannebrog eller i procession marchere ind i Duborgskolens festsal ved dimissionsfesten.

40 Vyk-borgere lægger 100 buketter roser på gravene over de i KZ-lejren i Ladelund døde borgere fra byen Putten, som i 1945 blev udslettet på general Friedrich Christiansens ordre.

20. maj: Folkeuniversitetets forelæsninger i Sydslesvig har i sæsonen 1979/80 samlet ca. 700 deltagere. Virkefeltet blev udvidet til hele Sydslesvig.

Koncentrationen af metaller i vandet i Flensburgs inderfjord er steget en del i perioden 1974-79, dog er der endnu ingen akut fare for badevandet. Men der skal passes meget på, fremgår det af den nyeste rapport fra Flensburg fjord-kommissionen.

21. maj: Dansk Voksenundervisning i Sydslesvig afviklede i perioden 1979/80 126 dansk-kurser med tilsammen 1634 deltagere. Ialt afholdt voksenundervisningen 271 kurser af forskellig art med ialt 3420 deltagere, det hidtil største antal siden starten i 1971. Fra tysk side modtog man hertil tilskud på

ialt 340.000 DM, en stigning på 46.950 DM fra året før.

24. maj: Næsten 20.000 flensborgere eller godt 20 pct. af byens befolkning er over 60 år, fremgår det af en »senior-rapport«, byens socialforvaltning netop har offentliggjort.

Det sydslesvigske Samråd kan oplyse om positive forhandlinger med statens udvalg for de sydslesvigske bevillinger, »seksmandsudvalget«. Driftsmidlerne er sikret, men på anlægsområdet er der foretaget visse nedskæringer i overensstemmelse med det stramme spareprogram.

SSV vil gennem et ændringsforslag til den slesvigholstenske landdags vedtægter afskaffe det konstruktive mistillidsvotum ved valg af ministerpræsident, oplyste SSV-formand Gerhard Wehlitz på et møde med den tyskdanske grænselandspresseloge. Videre oplystes det, at SSV ikke opstiller til forbunds-dagsvalget den 5. oktober men heller ikke vil anbefale sine vælgere noget bestemt parti.

Mindretallet vil ikke distancere sig fra bladet Slesvigland, idet et øget historisk kendskab skønnes vigtigt.

28. maj: De kommunale driftstilskud til danske aktiviteter i Sydslesvig udgjorde i 1979 1.988.011 DM svarende til 6,2 mill. kr. eller kr. 985.000 mere end året før. I investerings-tilskud modtog den sydslesvigske danskhed ialt 420.877 DM eller godt 1,3 mill. kr.

CDU's kredsdaysfraktioner vil som mod-træk mod bladet Slesvigland til efteråret af-holde en Slesvig-konference.

29. maj: Indtil 1985 vil NDR bestå som et samarbejde mellem Nedersaksen og Ham-borg men uden deltagelse af landet Slesvig-Holsten. Afgørelsen blev truffet af forbunds-forvaltningsdomstolen i Berlin. På grundlag af dommen vil Slesvig-Holsten foreslå nye forhandlinger om en statsaftale til viderefø-relse af NDR herunder især ændringer i

sammensætningen af tilsynsrådet. Sydsles-vigsk Vælgerforening erklærer sig tilfreds med dommen som giver nye forhandlings-muligheder.

31. maj: Delstaten Slesvig-Holsten overvejer gennem en ny radiolov at åbne for udbyg-ning af en selvstændig radio- og TV-institu-tion, oplyser ministerpræsident Gerhard Stol-tenberg i konsekvens af Berlin-dommen.

NORD FOR GRÆNSEN

3. maj: Løgumkloster byråd vedtager med alle stemmer, også de tyske, at opsiges den kommunale overenskomst med den tyske børnehave i Nr. Løgum, der er normeret til 18 børn, men kun besøges af 8. Da de of-fentlige tilskud dermed bortfalder, er det tvivlsomt om børnehaven kan opretholdes.

4. maj: Lysfesten ved Haderslev kaserne samler igen flere tusinde mennesker.

I Frøslevlejren afsløres en mindesten over digteren Karsten Thomsen, der levede i Frøslev fra 1837–1889.

Kan det ikke lykkes os at skabe en folke-gruppebevidsthed hos vore unge gennem tilbud på det idrætslige og kulturelle område og dermed sikre folkegruppens fortsatte eksis-tens, har det tyske ungdomsforbund tabt mål og mening, sagde formanden for det tyske ungdomsforbund Armin Nickelsen på for-bundets årsmøde på Knivsbjerg.

Antallet af overnatninger på den tyske ungdomsgård på Knivsbjerg er i det forløbne år steget med 15,7 pct. til ialt 13.058.

10. maj: Danfosskoncernen fik på et år 1200 nye medarbejdere og beskæftiger nu ialt 9267 heraf alene 7279 ved virksomheden i Nordborg.

Selv med et ret konstant medlemstal in-denfor Nordschleswigsche Gemeinde er an-tallet af vielser og barnedåb faldende.

Et rundspørge blandt medlemmer af Bund deutscher Nordschleswiger viser, at et flertal af de tyske vælgere ved sidste folketingsvalg ville have stemt på Slesvigsk Parti, dersom partiet havde opstillet, selv om der ingen udsigter var til et tysk mandat, og 91 % af de adspurgte ville stemme på liste S, dersom partiet blev befriet for spærreglen.

11. maj: Historisk Samfund for Sønderjylland som kunne afslutte det sidste år med en stigning på omtrent 10 pct. eller 328 nye medlemmer, valgte til ny formand fhv. filialdirektør Poul Andersen, Munkemølle.

Politisk og kulturelt skal Bund deutscher Nordschleswiger være mere i offensiven, erklærede formanden Gerhard Schmidt på et møde på Knivsbjerg. Vel kan vi være åbne på en lang række områder, men samtidig bør vi identificere os stærkere med det tyske og fremdrage tyskhedens positive træk.

13. maj: DSB siger i et svar til Sønderjyllands amtsråds økonomiudvalg, at der ikke skønnes at være noget grundlag for at opretholde baneforbindelsen fra Tønder til Nibøl.

I Vejstrup sogn valgte beboerne en sogneforsamling på syv medlemmer, den første i landet siden kommunesammenlægningen i 1970. Dens opgave skal være at varetage sognets specielle interesser indenfor Christiansfeld storkommune.

14. juni: I anledning af 60-året for Genforeningen gennemfører Sønderjysk Turistkreds udstillinger om afstemningen og Genforeningen i Magasin i København og Århus og i Lyngby storcenter. Dronning Ingrid overværede åbningen i København. I sin åbningstale sagde amtsborgmester Erik Jessen, at det med glæde kunne konstateres, at Sønderjylland i dag er fuldt på højde med det øvrige land.

15. juni: På Nordschleswigsche Gemeindes

kirkedag i Løjt kirkeby indsætter biskop Karlheinz Stoll fra Slesvig den ny formand for de tyske menigheder, Helmuth Wolffhel.

21. marts: Sprogforeningens litteraturpris på 4000 kr. tildeles i år forfatteren Christian Skov, Sønderborg.

24. maj: Under et besøg af bestyrelsen for CDU-landdagsfraktionen erklærer fraktionens formand Heiko Hoffmann, at ligeså vel som det danske mindretal er fri for spærreglen, bør det tyske mindretal befris for den danske valglovs spærregel.

Den tyske Skole- og Sprogforening vælger som afløser for Heinrich Jürgensen, Hynning, læge Uwe Möller, Gråsten, som ny formand.

Der fødes forholdsvis flere børn i Sønderjylland end i det øvrige land. I følge Danmarks Statistik er der i Sønderjylland 1,8 barn pr. familie mod 1,7 i landsgennemsnit. I oktober kvartal 1978 var der i Sønderjyllands amt 33.902 familier med ialt 61.027 børn.

Både formand og næstformand, Gerhard Schmidt og Leif Nielsen, genvalgte for en treårig periode på Bund deutscher Nordschleswigers hovedbestyrelsesmøde i Tinglev.

30. maj: Den nordslesvigske Kvindeforening kunne på sit årsmøde meddele om medlemsfremgang til 3234 medlemmer og dermed konstatere, at den nu er en af landsdelens store foreninger.

31. maj: A/S Padborghus uddeler 275.000 kr. til 11 foreninger eller institutioner i Bov kommune.

RETTELSE:

Side 174, spalte 1, linie 15 f.n. Læs: redaktør Hjalmar Havelund -- --

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hyldeerne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj-28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens

Telf. (04) 54 12 28

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 70 00

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR

HADERSLEV

Grønlandets liv Grønlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Mød Bankrådgiveren i PRIVATbanken

HØJST ANTIK

v. E. Lund Christiansen
Køb og salg af sønderjyske
antikviteter.

Forretning:
Søndergade 24, 6270 Tønder.
Parkering: Vis a vis Hostrup's Hotel.
Postadresse: DK 6254 Øster Højst.
Telf. (04) 77 51 36.

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Seminarieadjunkt Jørn Buch, Marielystvej 10, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 33 08.

Viceskoleinsp. Chr. Stenz, Tøndervej 173, 6200 Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev,
tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45,
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

Vi skaffer penge til huse.

Kreditforeningen Danmark

Søndergade 16, Postboks 103,
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det er altid gratis.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN